

С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Грамота»
2009

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2(075.3)

ББК 81.2Укр-922

Є74

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 56 від 02.02.2009 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Незалежні експерти:

С. П. Бирик — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України; *Л. О. Варзацька* — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН України; *П. І. Білоусенко* — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Запорізького педагогічного університету; *Л. В. Середа* — учитель-методист методичного кабінету при управлінні Херсонської міської ради; *В. І. Габорах* — учитель-методист НВК (школа-ліцей № 23 Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника), заслужений учитель України.

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

К. В. Таранік-Ткачук — головний спеціаліст МОН України; *Н. І. Шинкарук* — завідувач сектору Інституту інноваційних технологій і змісту освіти.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— пригадаймо;

— запам'ятаймо;

— стиль
і синтаксис;

— усміхнімося;

— вчимося
культури
мови.

Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т.

Є74 Українська мова: Підручн. для 9-го кл. загальноосвіт.
навч. закл. — К.: Грамота, 2009. — 304 с.: іл.

ISBN 978-966-349-181-3

Підручник містить навчальний матеріал із синтаксису та пунктуації, а також розвитку зв'язної мови (мовлення). У ньому викладено зміст основних понять із синтаксису складного речення, що передбачено чинною програмою МОН України з української (рідної) мови для 12-річної школи.

Для учнів дев'ятих класів, учителів, студентів педагогічних навчальних закладів.

ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-349-181-3

© Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., 2009
© Видавництво «Грамота», 2009

*Світом керують думки.
Уміти думати — це вміти
складати речення.*

С. Єрмоленко

Шановні дев'ятикласники!

Підручник запрошує вас глибше пізнати синтаксис. Світ синтаксису — це будова словосполучення, простого, ускладненого і складного речення. Саме до складного речення з усіма його різновидами буде повернута ваша увага в дев'ятому класі.

Ви пізнаєте закони будови сполучникових і безсполучникових речень, навчитеся використовувати складносурядні й складнопідрядні сполучникові речення, розрізняти змістові відношення, що існують між частинами складних речень, перетворювати сполучникові речення в безсполучникові й навпаки, аналізувати, як розгортається думка в складному синтаксичному цілому.

Сучасну писемну мову не можна уявити без розділових знаків, без поділу тексту на абзаци. Пунктуаційні знаки, абзаци впорядковують висловлену думку, полегшують її сприймання. Виконуючи різноманітні вправи, ви навчитеся правильно ставити розділові знаки в складних реченнях з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку, використовувати види складних речень залежно від стилю й типу висловлення.

Рубрика «Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію» привертає увагу до найважливіших правил орфографії, вивчених у попередніх класах. У ній подано дві вправи: одна пов'язана із закріпленням правила, а друга — з вибором правильного написання слів, які наявні в параграфі. Якщо виникає сумнів, як написати слово, можна ще раз прочитати текст параграфа і там знайти це слово.

У рубриці «Усміхнімось» уміщено фрази із творів старшокласників. Читаючи ці висловлювання, ви, напевно, усміхнетесь, а згодом і замислитесь, бо над їх редагуванням треба буде серйозно попрацювати.

Вправи, що передбачають роботу в групах, виділено спеціальною позначкою (*).

Тексти підручника містять цікаву українознавчу інформацію, вони розраховані не лише на пізнання національної культури, літератури, а й на самопізнання, самооцінку.

Успіхів вам у навчанні!

Автори

§ 1. Розвиток української мови

ПРИГАДАЙМО

1. Яке значення мови в житті людини, суспільства?
2. Що свідчить про красу та багатство української мови?
3. Чому мова — це духовна скарбниця народу?
4. Чому мову називають найважливішим засобом спілкування, пізнання, впливу?

1. *1. Працюймо в парах. Уявіть себе учасником круглого столу «Формування українського мовного середовища» в Інституті української мови НАН України (див. фото). Сформулюйте й запишіть свої запитання учасникам круглого столу. Обмінюйтеся запитаннями і підготуйте відповіді на них.

2. Що вам відомо про Інститут української мови?

2. 1. Прочитайте тексти. Випишіть зі словника значення слів *нігілізм*, *шовінізм*, *манкурт*, *яничар*, *асиміляція*. У якому контексті вживаються ці слова при вивченні історії України, української літератури?

а) Ідеологи різних держав, у складі яких перебувала Україна в різні часи, пророкували українській мові «близьку кончину». Вона мала десь загубитися, піти в небуття. Але ні Люблінська, ні Берестейська унії, ні Андрусівська угода, ні укази Петра I та Катерини II, ні Валуєвський циркуляр, ні Емський указ не змогли знищити української мови. Вона ще дужче зміцніла, захистила

себе від чужого впливу, твердо закріпилася в усіх сферах суспільного буття.

Кінець двадцятого століття подарував нашій мові свободу. Хочеться вірити, що біографи української мови в майбутньому згадуватимуть про мовний нігілізм, яничарство, манкуртство як про страшну минувшину України, що ніколи не повториться (За М. Степаненком).

б) Після Другої світової війни політика зросійщення, особливо в східних регіонах, тривала. Поступово в орбіту асиміляції було втягнуто й західні регіони України. В умовах помітного скорочення людності в сільській місцевості та агресивного здійснення тоталітарним режимом політики злиття народів СРСР у єдиний «радянський народ» мовна асиміляція українців набула загрозливих масштабів. Питома вага учнів українськомовних шкіл постійно скорочувалася — від 68,7 % у 1960–1961 рр. до 47,4 % у 1988–1989 рр. (Б. Ажнюк).

2. Сформулюйте та запишіть теми й мікротеми прочитаних текстів. Обґрунтуйте зв'язок цих тем із назвою параграфа.

- 3.
1. Запишіть назви відомих вам словників української мови. Користуючись словниками, підготуйте повідомлення на лінгвістичну тему про слова *розвій*, *зміна*, *піднесення*, *удосконалення*, *занепад* у контексті розвитку української мови.
 2. Запишіть шість словосполучень з головним словом *розвиток*.

Мова розвивається у зв'язку з розвитком суспільства, з розширенням пізнавальної діяльності людей. З'являються нові галузі виробництва, нові сфери наукових знань, і все це потребує осмислення в словах, у термінах. Якщо ці слова-терміни потраплятимуть тільки в довідкову, навчально-освітню літературу, зокрема й у підручники, а не звучатимуть в устах людей, мова занепадатиме.

Розвивається мова, якою розмовляють, читають, пишуть, виступають, відповідають на уроках і освідчуються в коханні...

4. *1. Обговоріть у групах тему: «Що вважати розвитком мови?» В обговоренні спирайтеся на подані висловлювання.

— Я вважаю, що розвиток мови — це збільшення кількості слів, якими користуються мовці...

— На мою думку, розвиток мови можна відчутти, порівнюючи словники, які були створені в різні історичні періоди...

— А мені здається, що розвиток мови — це якомога більша кількість створених цією мовою текстів із різних галузей знань...

— Я відчуваю розвиток мови на собі: не можна порівняти мою мову в першому класі і в дев'ятому...

— Цікаво, чому не можна сказати, що розвиток мови — це тільки утворення нових слів, якими користуються мовці?

— А коли відживають свій вік слова, виходять з ужитку? Це теж ознака розвитку мови?..

2. Запишіть найпереконливіші з висловлених вашими однокласниками думок про розвиток мови.

5. Виберіть із поданих тверджень ті, які, на вашу думку, правильні. Запишіть їх.

1. На розвиток мови не впливає історія народу.

2. Розвиток мови перебуває в прямій залежності від духовного розвитку суспільства.

3. Становище української мови, її розвиток не залежать від мовної політики, яку проводить держава.

4. Розвиток мови може бути зупинений указом, постановою керівних органів держави.

5. Розвиток мови залежить від самоусвідомлення народу.

із Бабусяної Скрині і не тільки

6. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Не можна двічі увійти в ту саму річку — цей образний вислів належить грецькому філософу Гераклітові. Він пояснював зміст висловленої думки так: «Усе тече, усе змінюється».

Синонімічні вислови: *усе перебуває в русі; зупинити час не можна.*

Дмитро. Часто кажуть, що **не можна двічі увійти в ту саму річку**, а ми з хлопцями стільки разів сьогодні входили в нашу річку, що дехто й дрижаки почав хапати.

Бабуся. Ти згадав про вислів Геракліта. А купались ви в тій самій, і не зовсім у тій самій річці. І берег той самий, і пісок на пляжі, але кожного разу входили в іншу воду. Вода в річці не стоїть на місці, як у ставку, а весь час тече, змінюється.

Ярослава. Чому ж тільки про річку так кажуть? Ліс, поле, садок — усе в природі змінюється, і це можна помітити щодня, коли уважно придивитися.

Бабуся. Але зміна, рух води в річці найочевидніші. Зверніть увагу, що все змінює час. Кожної хвилини ви вже інші. Пригадайте, як ми кажемо про хвилини, години, дні, роки...

Дмитро. Що вони біжать, летять...

Ярослава. А в пісні співається: «Час рікою пливе»...

Бабуся. Це ти доречно згадала таку метафору. Взагалі, з рікою пов'язаний не один поетичний образ. Вам траплялося читати, чути про *ріку життя*...

Ярослава. Пам'ятаєш, як у Т. Шевченка: «Чимало літ перевернулось, води чимало утекло...»?

Бабуся. Ти молодець, Ясю! Ці слова нашого поета так само належать до крилатих думок. А в тому висловлюванні Геракліта, про яке ми говоримо, немає й слова *час*, а насправді йдеться саме про час. Він тече, плине безупинно, як вода в річці.

2. Випишіть із тексту фразеологізми. Доберіть до них синонімічні вислови.
3. Пригадайте ситуації з власного досвіду або відомі вам з історії чи описані в літературі, до яких доречно було б ужити вислів *не можна двічі увійти в ту саму річку*. Підготуйте твір-розповідь на цю тему.

7.

1. Прочитайте. Сформулюйте й запишіть, який мотив став вирішальним для дівчинки, що навчилася читати.

Читати — цікаво!

За кілька місяців більшість дітей у класі вже навчилися читати й писати літери. Дівчинка ж, мабуть, твердо вирішила, що всі ці речі їй не стосуються. Коли вчителька виклика́ла її й показувала літеру на дошці, вона вимовляла будь-який звук, завжди помиляючись і навмисно демонструючи свою байдужість.

Урешті вчителька запросила до школи батьків. «Якщо так триватиме й далі, ваша дочка залишиться в підготовчому класі на другий рік!» — попередила вчителька...

Тато спробував якось вплинути на донечку, але вона, щиро дивлячись на нього, сказала:

— Мені це не цікаво, тату.

— Але ж уміти читати дуже цікаво: дізнаєшся чимало нового, — не погодився батько.

А мати знайшла вдома величезний том казок, виданий ще минулого століття. Посадивши дівчинку на коліна, вона з любов'ю гортала книжку. Не читала вголос, а тільки показувала дочці найкращі ілюстрації. Це перевернуло все в уяві дівчинки. Вона була в захваті від прекрасних принцес і вірила, що сама колись стане принцесою.

Віталій Кличко читає дітям казку в дитячому садочку

Вистачило двох днів, щоб дитина засвоїла «нудні» літери. На третій день вона читала значно краще, ніж найперші учні в класі. Дівчинка уявила, що в книжці казок є рецепт, як стати однією з принцес, зображених на малюнках. Тепер читати стало потребою, і дівчинка оволоділа цією наукою. Просто їй запропонували чудову книжку, яку захотілося прочитати (За А. Нотомб).

2. Поміркуйте, що може бути достатньою мотивацією для здобуття нових умінь, навичок, знань у різних сферах діяльності людини. Як це залежить від віку, характеру, виховання тощо? Складіть міні-твір за власними спостереженнями.
3. Розгляньте фотографію. Як ви вважаєте, чи важливу справу робить відомий спортсмен Віталій Кличко? Чому?

8. 1. Прочитайте текст.

«Я люблю тебе, Книго!»

Наприкінці травня серед метушливих буднів (кінець навчального року) завершився цікавий конкурс. Учні шкіл і гімназій міста Львова роздумували над темою «Книга в моєму житті».

Від книг старші учні чекають не лише цікавого сюжету, нової інформації та естетичного задоволення. У чотирнадцятилітніх формуються літературні смаки, творчі вміння («сама роблю спроби писати книги»), з'являється бажання мати власну бібліотеку, у якій можна було б побачити навіть «оригінал рукопису якогось автора».

«Завдяки книзі я дивлюся на світ іншими очима — очима любові до нього» — це слова Яни Чапран, учениці ЗОШ № 10. «Модернізоване людство буде повертатися до книги», — вірить Ганна Буланник із ЗОШ № 27. З нею погоджується Арсен Кулик (ЗОШ № 53): «Книги — це правильна путь! Тоді й комп'ютер хай буде».

Тематика книг, які читають підлітки, — від оповідань про Стародавній Єгипет до романів Любка Дереша. Але не тільки: наших читачів цікавлять книги, «у яких розповідалося б про істинних українців, сильних характером і нескоримих перед ворогами» (з анкети Роксолани Дідух, учениці ЗОШ № 53, для якої головне в українських книжках — патріотичність).

У багатьох конкурсних роботах учні зазначають, що любов до книги, до читання прищепила їм або ж перша вчителька, або ж викладач української мови та літератури, і згадують їх добрим, теплим словом.

Конкурс ще раз підтвердив, що «українці починають читати», як пише Ярина Блажівська, учениця ЗОШ № 27 (За О. Антоник).

2. Випишіть учнівські висловлювання про книгу.
3. Запишіть тези до твору на тему: «Читання розвиває мову».
4. У вправах 1, 2, 8 знайдіть абревіатури та письмово розшифруйте їх.

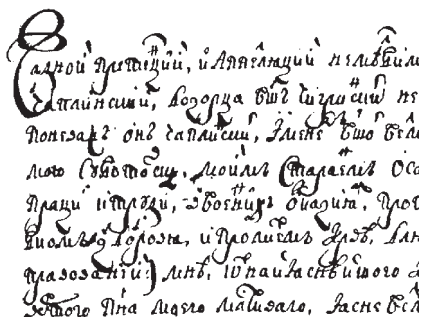
ПРИГАДАЙМО

Конспект — це різновид стислого письмового переказу. Для запам'ятовування потрібної інформації, яку сприймаємо, читаючи текст або слухаючи його, використовуємо **тематичні виписки**.

9. 1. Розгляньте зразки українського рукописного шрифту. Прочитайте текст вправи. Визначте тему й мікротеми тексту. Дайте йому заголовок.

Зразок уставного письма

Зразок скоропису

Коли гортаємо старовинні рукописи, обов'язково звертаємо увагу на їхнє оформлення, на шрифт. Кожна така книжка — справжній витвір мистецтва. Пригадаймо, наприклад, відому пам'ятку — Остромирове Євангеліє. Написана ця книга *уставним письмом*. А літопис Самійла Величка — класичний зразок *українського скоропису*.

Устав — повільне, урочисте письмо, букви якого строго вертикальні. Кожну букву писали окремо, у кілька прийомів. Використовували пера, виготовлені з очерету або пташиного пір'я. Матеріалом для написання текстів був пергамент, а також береста.

Візитною карткою доби українського бароко вважають скоропис — рукописний шрифт, у якому кожна літера виконує певну роль, подібно до елементів барокової архітектури. Так, відомо, що фасад барокової кам'яниці треба сприймати згори вниз. Рядки скоропису так само утворюють вертикальну композицію. Розквіт

скоропису доби українського бароко позначений переважанням такої декоративної деталі, як петля. За складністю написання окремих літер, буквеного орнаменту скоропис мало чим поступається таким загальновідомим явищем світової культури, як китайське та японське ієрогліфічне письмо.

2. Складіть конспект прочитаного тексту.

10. 1. Пригадайте правила виразного читання. Дотримуючись цих правил, прочитайте висловлювання О. Довженка.

І хоча немає нічого вічного в бутті, і все тече, змінюючись у потоці часу, та є, однак, у минулому щось таке, що хочеться назвати неминущим, вічним, берегти як святиню і заповісти майбутньому як нетлінний знак доблесті своїх предків, як дар нащадкам.

2. Спираючись на висловлену О. Довженком думку, напишіть міні-твір про те, як ви уявляєте минуле, сучасне та майбутнє української мови.

11. Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. *Український народ лікується піснею.* — Пісня, справді, може бути (у переносному значенні) ліками для хворої людини. Але уявити хворим увесь народ неможливо.

1. Українська мова це те, що я почув у день свого народження. 2. Свої почуття Малишко вилив на рядки цього вірша. 3. Поява на українському літературному небосхилі нової зірочки жіночої статі (про Марка Вовчка). 4. У нас є прапор, гімн, місце на карті. 5. Шевченко усе життя страждав, був на засланні, а усе через любов до батьківщини. 6. Як може не сподобатися земля, яку просто хочеться їсти.

Описати картину — означає висловити думки про своє враження від неї. Коли описують картину, звертають увагу на композицію — розташування зображеного на полотні.

Передній план — це те, на чому хотів зосередити увагу глядача художник. Відтворене на передньому плані для глядача найближче, і глядач бачить його найвиразніше.

На *другому* плані митець виписує деталі, які доповнюють, роблять об'ємним зображене.

Загальне тло зображеного створює певний настрій, посилює враження від картини.

Опис картини в художньому стилі передбачає використання епітетів, порівнянь, метафор тощо.

12. 1. Розгляньте репродукцію картини С. Васильківського «Село Васищеве». Підготуйте за нею твір-опис сільської вулиці в художньому стилі.

2. Розгляньте сучасні фото Васищева. Запишіть, що змінилося в селищі з часів С. Васильківського.

3. Прочитайте текст. Використовуючи результати попередніх завдань, усно доповніть подане нижче висловлювання.

Усе змінюється: і речі, і побут, і слова. Зникає, наприклад, не тільки слово «хата», а й ціле буття, пов'язане з рушниками, писанками, родинними стосунками, святами, запахами, звуками, горіщем, забутими речами.

Одне зникає — інше народжується. Аби тільки з нашої словникової скарбниці не зникли слова «думка», «чоло», «бесіда», «відчуття», а з ними — душа тих слів... (З журналу).

§ 2. Просте неускладнене речення

13.

Виконайте тестові завдання.

ПРИГАДАЙМО

1. Граматичну основу двоскладного речення становлять:
А підмет і означення
Б присудок і обставина
В головні та другорядні члени речення
Г підмет і присудок
2. До односкладних речень належать:
А непоширені прості речення
Б речення з пропущеним підметом
В речення з одним головним членом
Г неповні речення
3. Виберіть речення, у якому є означення, додаток, обставина.
А Трошки вірить серце в забобони логікам усім наперекір (*М. Рильський*).
Б Широкою чарівною музикою зашумів дощ (*О. Гончар*).
В Подяку ми складаємо землі своїх батьків (*Р. Лубківський*).
Г Люблю хати древлянського Полісся (*Л. Костенко*).
4. Яке з поданих речень належить до узагальнено-особових?
А Звіряю свої вчинки за життям своїх батьків і дідів.
Б Учітеся, читайте, і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).
В Не знаючи дороги, рушили навпростець.
Г Запахло м'ятою і любистком.

14.

Розгляньте на с. 12 сучасне фото Софійського собору в Києві. Напишіть міні-твір «Серце столиці», використовуючи прості неускладнені речення.

Неозначена форма дієслова в реченні буває:

а) частиною дієслівного складеного присудка, яка за змістом стосується того самого підмета, що й відмінювана частина присудка. Наприклад: *Один ще змалку вдатний Шпак у Щиглика **співать*** (незмінна частина дієслівного присудка) **навчився** (Л. Глібов);

б) другорядним членом речення — означенням, додатком та обставиною. Наприклад: *Надійшло розпорядження **прибрати*** (означення) *територію біля школи. Друзі попросили **зустріти*** (додаток) *їх на вокзалі. Ми прийшли в музей **ознайомитися*** (обставина мети) *з експозицією.*

15.

Спишіть речення. Підкресліть другорядні члени речення (означення, додатки, обставини), виражені неозначеною формою дієслова.

1. Один за одним стало товариство рушати (*Панас Мирний*).
2. Увечері йде Олеся дружок збирати (*Марко Вовчок*). 3. Любить людей мене навчила мати (*В. Симоненко*).
4. Батько й Василь ходили оглядати землю (*У. Самчук*).
5. Кирилівський дяк послав хлопця позичати цимбали і прохати на іменини (*Степан Васильченко*).
6. Рідко в кого з'являлось бажання виходити опівдні без діла із затінку на сонце (*Ю. Збанацький*).
7. Тепер така пора, що людина мусить людині помагати (*І. Франко*).
8. Козаки любили свого сотника... Знали: Сірко обманути себе ворогові не дасть... (*В. Кулаковський*).
9. Хвалиться, що на весну мотор купить молотити (*В. Підмогильний*).
10. Остап не міг спати од того галасу (*М. Коцюбинський*).

16.

1. Прочитайте подані дієслова. Складіть із ними словосполучення, у яких залежне слово виражене неозначеною формою дієслова.

Бажати, хотіти, наказувати, бігти, могти, просити, збиратися, починати, спробувати, приїхати, вчити, уміти, ходити, залишитися, любити, умовити, сісти, наважитися, порадити, мусити, повернутися.

Зразок. *Хочу прочитати.*

2. Уведіть три складені словосполучення в речення, у яких неозначена форма дієслова виконує роль: а) частини дієслівного складеного присудка; б) додатка; в) обставини. Речення запишіть.

17. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Альфа і омега — вислів складається з назв двох літер грецького алфавіту: першої — *альфа* — і останньої — *омега*; дослівно означає «початок і кінець», а в переносному значенні — «суть усього». Походить вислів з Апокаліпсису: «Голос, ніби сурма, що говорив: «Я — альфа і омега, перший і останній»», тобто: «Я суть усього».

Синоніми: *щось найважливіше, найсуттєвіше*.

Дмитро. Я зустрів знайомого. Він улаштувався на літо працювати кур'єром у фірму «Альфа».

Ярослава. А ти сам спробуй знайти і влаштуватися у фірму «Омега»...

Дмитро. Чого ж я шукатиму фірму з такою «сумною» назвою — «кінець»?

Бабуся. Тепер такі назви вигадують, що може бути й «Омега», чи навіть «Альфа і омега». Не завжди люди знають, що означають ці слова.

Ярослава. Слово *альфа* досить поширене в термінах фізики, хімії, астрономії...

Дмитро. Полюбляють його і кінологи, бо часто називають так своїх улюбленців — великих і малих собак та котів.

Бабуся. Цим двом літерам грецького алфавіту пощастило потрапити в нашу мову завдяки крилатому вислову — **альфа і омега**. А чи звернули ви увагу, що назви літер української абетки теж «крилаті»?

Ярослава. Як це?

Бабуся. Хіба ви не чули такого вислову — «від А до Я»?

Дмитро. Це ж не про телефонну книгу йдеться?

Ярослава. Звичайно, що ні. Я читала, що Іван Франко знав напам'ять увесь «Кобзар» — від А до Я.

Бабуся. Тобто все, що надруковано в книзі «Кобзар».

Дмитро. Але ж не кажуть: від альфи до омеги...

Ярослава. А я могла б так сказати. Це ж те саме, що *від А до Я*, тільки назви літер — з грецького алфавіту.

Бабуся. Ось тут ти й помиляєшся. Це не синоніми, бо вислів **альфа і омега** означає не буквально «початок і кінець», а саме «суть, найважливіше». Він ніколи не вживається з прийменниками *від і до*.

2. Придумайте ситуацію, у якій доречним було б використання усталених висловів, згаданих у діалозі. Запишіть ваші висловлювання.

18. 1. Прочитайте текст. Випишіть речення з другорядними членами, вираженими неозначеною формою дієслова.

Усе життя Петра Дорошенка зіткане з моментів величних, гірких, трагічних, часом дивовижних. Воно від початку до кінця було підпорядковане завданню зібрати до купи українські землі, визволити Україну, зробити її незалежною, самостійною державою. На той час його намір не міг сповнитися. Ледве гетьманові вдавалося неймовірними зусиллями нейтралізувати якусь одну силу (шляхетсько-польську, російсько-самодержавну, турецько-татарську), як втручалися дві інші.

Петро Дорошенко добре знав Переяславські статті, за якими Україна об'єдналася з Росією на принципах конфедерації. Росія зобов'язувалася не вести з Польщею та Туреччиною жодних переговорів за спиною України. Усе це незабаром було відкинуто, розтоптане. Витолочене стебло та колос того потоπτу й намагався підняти Петро Дорошенко. З Виговським ходив походом під Конотоп проти російського війська, підписав Гадяцький договір. За цією угодою Україна верталася до Польщі як Велике князівство Руське, подібно до князівства Литовського, зі своїми фінансами, з урівнянням православ'я з католицизмом, з двома академіями, участю в сеймі. Але Росія примусила старшин підписати фальсифікований Переяславський договір. Козацька рада в Чигирині вимагала повернути козацькі вольності, та було вже пізно. Для Дорошенка то була гірка наука на все життя (*За Ю. Мушкетиком*).

2. Визначте в реченнях тексту граматичні основи (усно).
3. Обґрунтуйте, яке значення мають другорядні члени речення для висловлення думки.

19. 1. Спишіть речення, дібрані з творів Т. Шевченка. Підкресліть у записаних реченнях головні й другорядні члени.

1. Що маєш робити? 2. Хто ватажком піде перед вами? 3. Буде з мене. 4. А тим часом гайдамаки ножі освятили. 5. А тим часом із діброви козак виїжджає. 6. Зареготались нехрещені... Гай обіззався; галас, зик. Орда мов ріже. 7. А дівчина спить під дубом при битій дорозі. 8. Ось і дуб той кучерявий... 9. За що ж вони розлучили мене із тобою? 10. А журавлі летять собі додому ключами. 11. Де поділась доля-воля? 12. Засне долина. На калині і соловейко задріма. 13. Де ти так барився? 14. Мене мати хоче дати за старого заміж. 15. І листя пожовкле вітри рознесли.

2. Визначте типи простих неускладнених речень за метою висловлювання та за складом граматичної основи.

У Шевченковому вірші просте речення з однорідними дієслівними присудками, повторами плавно переходить у складне речення, частини якого за будовою теж прості речення. Часто це поєднання неповних простих речень — еліптичних, контекстуальних. Завдяки таким переходам, повторам-підхопленням створюється неповторна ритмомелодика Кобзарєвої поезії.

20. 1. Прочитайте уривок із поезії Т. Шевченка «Думка».

Т. Джус.
«Засвіт встали козаченьки»

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

2. Випишіть із тексту прості неускладнені речення, які є частинами складних речень.
3. До якого типу простих речень належать виписані частини складних речень?

21. 1. Прочитайте виразно уривок із поеми Т. Шевченка «Сон». Випишіть прості речення.

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.

І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,

Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

2. Зіставте граматичні основи виписаних простих речень із граматичними основами частин складних речень, ужитих у поетичному тексті. Чим вони відрізняються?
3. Як зміниться інтонація та ритм віршованої мови, якщо між частинами складних речень поставити замість ком крапки?

22.

1. Прочитайте уривки з творів українських письменників. Визначте типи простих речень, які використали автори.

Літній вечір... Гори в млі,
В золоті вершини...
А під ними ллється десь
Пісня України.

Гасне вечір... Сон обняв
Гори і долини...
А між горами літа
Пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине,
Та щебече понад ним
Пісня України.

Олександр Олесь

Холодний вітер. Сніг. Сузір'я Лебідь,
Розпластане над нами в вишині.

Юрій Клен

Високі скирти. Серпень.
Спека... Синь ріки...

І. Муратов

Темна ніч. Шляхи. Діброва.
Тихо шепчуть ручаї.

А. Малишко

Пливе туман за сизими шибками.
Туман... Шлагбаум...
Тиша... Переїзд...

Л. Костенко

Мистецтво. Час. І хто з них переміг?

О. Пахльовська

Київ... Сивий град старого Кия. Златоглавий білостінний веле-
тець... Святиня нашого народу (*З журналу*).

2. Яку роль виконують прості речення в поданих текстах?

§ 3. Просте ускладнене речення

ПРИГАДАЙМО

Просте ускладнене речення може мати у своєму складі: однорідні члени речення; звертання; відокремлені члени; уточнювальні члени; вставні слова, словосполучення, речення; вставлені конструкції.

23.

1. Прочитайте текст і розгляньте фото. Випишіть з тексту прості ускладнені речення. Визначте їх вид за будовою. Якими членами речення вони ускладнюються?

*Майдан Незалежності
в Києві*

Туристів на вулицях Києва легко впізнати. Пасок фотоапарата, перекинутий через плече або шию, ледачкуватий вигляд і блиск подиву в очах. Вони неодмінно фотографуються на тлі футуристичного архітектурного ансамблю на Майдані, фонтанів на Хрещатику. Звісно, більшість київських туристів — це наші ж співгромадяни (вони присвятили свій вихідний не відпочинку десь на природі, а подорожі до столиці). Серед наших туристів спочатку важко вирізнити інших мандрівників. Вони прибули сюди за тисячу (якщо не більше) кілометрів. Власне, ви навряд чи впізнаєте чужих одразу: вам треба буде почути їхню мову. Наші сусіди з півночі, сходу, півдня їздять сюди відпочивати «за кордон»,

як ми до Праги, Відня чи Варшави. Туристи обмінюються в інтернет-виданнях своїми враженнями від мандрівок Києвом — і позитивними, й негативними. Та є в них цікава тенденція. Мандрівники, наприклад, лають за щось Київ, але при цьому порівнюють його не з Москвою, Пітером, Кишиневом, Мінськом, а з Прагою, Берліном і Парижем. Ось так. Київ має рівнятися на європейські міста (*З журналу*).

2. Поясніть, використовуючи прості ускладнені речення, чому, на вашу думку, туристи прагнуть зробити пам'ятний знімок саме на майдані Незалежності.

24.

Використовуючи ускладнені речення, складіть усний твір на тему «Історія та сучасність у моєму місті (селі)».

25.

Простежте способи ускладнення простого речення. За рахунок яких членів речення відбувається це ускладнення? Сформулюйте й запишіть висновок.

<u>Одяг аж очі вбирає.</u>	1. Просте двоскладне непоширене речення
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг аж очі вбирає.</u>	2. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах і аж очі вбирає.</u>	3. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах, нагадуючи про мінливість моди, і аж очі вбирає своєю витонченістю, дизайнерською вигадкою.</u>	4. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками, однорідними додатками і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом)
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах, нагадуючи про мінливість моди, аж очі вбирає своєю витонченістю, дизайнерською вигадкою і (не побоююсь цього вислову) вибуховою фантазією.</u>	5. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками, однорідними додатками і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом), вставним реченням

26.

- Прочитайте текст. Виберіть і запишіть речення, ускладнені однорідними, відокремленими членами речення, вставними словами та словосполученнями.

Творцем культури Київської Русі був, треба думати, український народ. Про це свідчать українські веснянки, весільний та інший обрядовий фольклор. Історична наука, безперечно, грішить проти істини, визначаючи ледве не рік і день, коли виникла українська мова. Це звичайна, і досить примітивна, вульгаризація. Народ такої осідлості, такої поетичної вдачі, ясна ж річ, формував свою культуру впродовж не одного тисячоліття. Я, скажімо, майже певен того, що співи, мова цього наддніпрянського народу, його купальські та інші звичаї сусідили вже з піснями еллінськими, античними. Жаль тільки, не було їх кому тоді записувати... (За О. Гончаром).

2. Поясніть уживання розділових знаків у виписаних реченнях.
3. Пригадайте, хто з відомих письменників записував народні пісні. Назвіть приклади використання народних пісень у художній творчості письменників.

27. 1. Прочитайте подані слова і звороти, що використовуються як вставні. Складіть із ними речення.

Справді, мабуть, до речі, дивна річ, як кажуть, природно, нарешті, на щастя.

2. Що виражають вставні слова та сполуки слів у складених вами реченнях?

28. 1. Прочитайте назви країн — членів Європейського Союзу. Запишіть ці назви, розташувавши їх за алфавітом.

Італія, Іспанія, Естонія, Швеція, Болгарія, Чехія, Словаччина, Франція, Словенія, Латвія, Кіпр, Литва, Греція, Бельгія, Угорщина, Фінляндія, Німеччина, Ірландія, Австрія, Португалія, Велика Британія, Румунія, Мальта, Данія, Люксембург, Нідерланди, Польща.

2. Складіть речення, у яких записані назви виконують роль однорідних членів при узагальнювальному слові.

Завдання для самоперевірки

29. Виконайте тестові завдання.

1. У якому реченні є уточнювальний член речення?
 - А Та, може, світ тому я полюбив, що Україна є у цьому світі (*П. Скуць*).
 - Б Потім думка шугнула в Україну, в тихий зелений куточок над сріблястою Сулою (*В. Малик*).
 - В Ніщо людське не чуже мені: смагляві дні і ночі чорноброві, і сон гаїв, і гук новобудови, і перший промінь у твоїм вікні (*Б. Олійник*).
 - Г Маленька червона стежка заблищала десь далеко на морі під самим місяцем (*Іван Нечуй-Левицький*).
2. У якому реченні є відокремлені означення?
 - А Хата хоч маленька, та чепурна, біла.
 - Б За хворостяними тинами, у веснянкуватих вишняках, то сумують, то веселять біленькі й блакитняві хати (*М. Стельмах*).

- В** Дівчина була невелика на зріст, але рівна, гнучка, довгобраз, повновида (*Іван Нечуй-Левицький*).
- Г** Тихі конвалії, ніжні і білі, вже не розплющують срібних повік (*Г. Гордасевич*).
3. У якому реченні є відокремлений додаток?
- А** Я хочу встати вранці, на зорі (*Л. Костенко*).
- Б** За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (*Панас Мирний*).
- В** Людина високогуманна, щира й добра, сам непоганий художник, Сошенко з величезним довір'ям і піклуванням ставився до Шевченка (*Ю. Федькович*).
- Г** Андрій, Данилів син, звичайним став шевцем (*М. Рильський*).
4. У якому реченні є відокремлена обставина?
- А** Довге життя випало Дорошенчисі, або Чабанисі, як частіше називають її (*О. Гончар*).
- Б** Куди ж душа між буднями кочує, марнуючи відпущений їй час? (*О. Пахльовська*).
- В** Осіннє небо дивиться на Львів — шляхетних мурів профіль старовинний (*О. Пахльовська*).
- Г** А на Катерину, на дитя своє єдине, тільки поглядає (*Т. Шевченко*).
5. Яке речення ускладнене вставними словами?
- А** Видно місто, далі поле у моєму вікні (*М. Рильський*).
- Б** Диво дивнеє на світі з тим серцем буває! (*Т. Шевченко*).
- В** Видно, було вже пізно, бо ніде по хатах не світилося (*Панас Мирний*).
- Г** Вітру на морі не було, проте клекотав сильний прибій (*Микола Трублаїні*).

30.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. В. Симоненко згадує матір із синячою вдячністю. — Через неправильно утворений прикметник від іменника «син» виникає негативна асоціація.

1. Найважливішим у житті кожної людини є її народження. Це настільки щаслива мить, що ми її не пам'ятаємо. 2. Калина — символічна рослина, вона уособлює совість українців, тому вона така червона. 3. Леся Українка — це ласкаве патріотичне ім'я. 4. Інтимна лірика Л. Костенко досить проста і чітка, але часом пролітають і філософські думки.

§ 4. Пряма і непряма мова як засоби відтворення чужої мови. Розділові знаки

Чужа мова — це введені в текст висловлені думки конкретної особи. Чужу мову передають реченнями з прямою, непрямою, невластне прямою мовою, а також за допомогою цитат і діалогів.

31. 1. Прочитайте текст. Якими засобами відтворено в ньому чужу мову?

Скрипнула хвіртка. У двір історичного музею ввійшли дві немолоді жінки. «От не пощастило! За стільки років приїхали в музей, а він, як на те, вихідний. Може, ви, дідусю, якось тишком-нишком провели б нас?» — сказала одна з жінок, дивлячись на літнього чоловіка, що сидів на стільці біля ганку. Скромно одягнений, з ціпком у руках, сивовусий і в шапці, він був схожий на сторожа.

Друга жінка в цей час дістала гаманця, пошукала в ньому й витягла гроші.

- Візьміть, дідусю.
- Що це?
- Вам на чай, візьміть.

Дмитро Іванович, приховуючи усмішку, сказав: «Та я ще ж нічого для вас не зробив, а ви вже й на чай. Це вже там, пізніше... Ну, ходімо зі мною, поведу вже вас у музей».

Гості зраділи й пішли слідом за «дідом».

Дві години водив їх чоловік, давав пояснення цікаво, дохідливо й з жартами.

— А звідки ви все це знаєте?

— Та давненько тут служу: наслухався, надивився та й запам'ятав собі, що воно й до чого.

— Добре ви пояснюєте, все у вас до ладу. А скажіть — це ж тут працює професор Яворницький?

— Тут.

— А як би це його побачити? Він буває в музеї?

— Щодня буває. Ось він перед вами й зараз, — відповів директор музею, академік Дмитро Іванович Яворницький *(За І. Шаповалом)*.

Д. І. Яворницький

2. Чому діалог називають різновидом прямої мови? У чому полягає різниця між діалогом і прямою мовою?

Пряма мова — це відтворене чуже висловлювання, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості. Пряму мову супроводжують *слова автора*, з яких стає відомо, кому належить думка, за яких обставин і як вона була висловлена: *«Не кидайсь хлібом, він святий!» — в суворості ласкавій, бувало, каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський)*.

32.

Прочитайте. Випишіть речення з прямою мовою.

Знаменитий американський письменник Марк Твен (справжнє ім'я Семюель Ленгорт Клеменс) (1835–1910) за псевдонім обрав англійський вислів, що в перекладі означає «мірка два». Матроси на Міссісіпі вигукували це, щоб повідомити про достатню глибину для безпечного плавання.

Марк Твен мав рідкісне почуття гумору, помічав кумедні ситуації та розповідав про них у своїх творах. Певний час він працював редактором газети в місті Міссурі. Якось один із читачів газети повідомив йому в листі: «Я знайшов павука в газеті. Це на щастя чи на біду?». Марк Твен відповів: «Павук у газеті — ні на щастя, ні на лихо. Просто павук старанно вишукує, де ж той магазин, який не рекламують. Він на дверях цього магазину міг би спокійно плести своє мереживо й жити безтурботним життям».

Непряма мова — це чуже висловлювання, у якому не відтворено його лексичних, синтаксичних особливостей, емоційного забарвлення, а збережено лише зміст. Непряма мова оформлюється як частина складного або простого речення: *Друзі попросили, щоб я заспівав ще. Друзі попросили мене заспівати ще.*

33. 1. Прочитайте. Перекажіть текст, використовуючи речення з непрямою мовою.

Коріння родового дерева нашого народу сягає глибоко в землю. На цій землі український народ живе споконвіку. Я запитую: «Що в тому корінні?» І чую мудру відповідь: «Пам'ять народу, його історія, його минуле».

Знову запитую: «А якщо коріння відтяти, чи зможе такий народ існувати, чи буде він узагалі народом?»

Досвід людства запевняє: «Ні. Народ без минулого, без пам'яті, без історії — не народ. Це вже просто населення, це люди, у яких немає нічого свого. Такий народ легко поневолити як фізично, так і духовно — він не зможе себе боронити. Цих людей легко зробити рабами, особливо рабами духовними, — нав'язати їм чужу мову, чужі пісні, чужих богів, чужі звичаї, чужий одяг» (За Л. Іваннковою).

2. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

34. 1. Розгляньте фото, подане на с. 22. Прочитайте матеріали з Інтернету про фестиваль «Країна мрій». Виберіть із тексту вправи слова, якими можна підписати фото.

Повідомлення (з <http://www.liveinternet.ru/users/1779719/post78793270>)

Схили Дніпра наповнені піснями, танцями, багатолюдним гомом. Адже Купальські народні гуляння саме тут стають насправді дуже яскравими і, як того вимагають традиції, веселими та магічними!

Є тут і вулиця майстрів народних ремесел (можна купити ВСЕ!), і навчальні майданчики танців і пісень XV–XVIII ст. (можна навчитись УСЬОГО!), і дитячі ігри, і коло козацьких забав. Усе це можна було бачити на власні очі!

Відомі письменники, просто море цікавих людей у національному вбранні — це справжнє свято! :-)

Багато сцен, на яких виступають етноколективи з різних куточків України та дружніх країн! Тут можна почути татарські мотиви, угорські та польські мелодії, гуцульські наспіви та східноукраїнський (луганський) етно-рок! Завдяки автору ідеї та організатору Олегові Скрипці (лідер групи «ВВ»), свято кожного разу стає багатолюднішим та яскравішим! Слава Україні!!!

Коментарі

Елеонора. Я отримую дуже велике задоволення! Я живу в цьому святі й розквітаю!!!

Олег Х. Наступного року будемо там обов'язково!!!

Гелена. Це неперевершені відчуття та почуття... Можете повірити на слово... :-) Відчуваєш на дотик Україну! :-)

Сорока. Зворушують діти від 0 до 10 у вишиванках! :-)) У нас є майбутнє!!! :-))

Русь. Супер! Ти молодець, що там буваєш. Це відродження традицій, заздрю вам, киянам. :-))) Трішечки.

Борис. Класно. Що ж завадило мені приїхати туди?.. А пісня твоя на сайті... Ще раз переконуєшся в поетичності й музичності української мови.

2. Проаналізуйте мову коментарів користувачів Мережі. Запишіть свої міркування щодо вікових особливостей мови інтернет-друзів. Використайте речення з прямою та непрямою мовою.

Розділові знаки в реченні з прямою мовою

Пряму мову беруть з обох боків у лапки. Пряма мова може складатися з частин речення, одного речення, кількох речень. Стосовно слів автора вона займає різні позиції.

Умовні позначення:

П — пряма мова, що пишеться з великої літери;

п — пряма мова, що пишеться з малої літери;

А — слова автора, що пишуться з великої літери;

а — слова автора, що пишуться з малої літери.

Пряма мова стоїть після слів автора

А: «П». *Правду каже прислів'я: «Без верби та*

А: «П!» *калини нема України» (В. Скуратівський).*

А: «П?»

А: «П...»

Пряма мова стоїть перед словами автора

«П», — **а.** *«Людина приходить у світ один раз і*

«П!» — **а.** *повинна залишити про себе добрий спо-*

«П?» — **а.** *мин на землі», — говорить нам завжди ба-*

«П...» — **а.** *буся (Є. Солодкий).*

Пряма мова стоїть усередині слів автора

А: «П», — **а.** *Я сказала: «Я згодна, тату», — і поцілу-*

А: «П!» — **а.** *вала йому руку (В. Підмогильний).*

А: «П?» — **а.**

А: «П...» — **а.**

Слова автора розривають пряму мову

«П, — **а**, — **п**». *«Ні, — зринула мисль, — у такий спосіб*

«П... — **а**, — **п**». *пожежі не згасити, треба трактором пе-*

«П, — **а**, — **п!**» *ретнути дорогу стихії!» (В. Скуратівський).*

«П, — **а**, — **п?**»

«П, — **а**, — **п...**»

Слова автора розривають пряму мову, яка складається з кількох речень

«П, — а. — П».

«П! — а. — П».

«П? — а. — П».

«П... — а. — П».

«Ходять тут усякі... — бурмоче дід. —
Недавно двоє пройшло» (О. Дон-
ченко).

«П(!?), — а: — П».

сказав додав

«Чи бачили таке? — сказав батько і,
помовчавши, додав: — Готовий хлібо-
роб, одним словом» (А. Головка).

35.

1. Прочитайте. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

Наші предки очима іноземців

П'єр Шевальє у своїй книжці «Історія війни козаків проти Польщі» пише: «Мешканці України, які сьогодні всі називають себе козаками, мають гарну поставу, бадьорі, міцні, спритні до всякої роботи, щедрі. Дуже волелюбні, невтомні, сміливі... Мова козаків дуже ніжна й сповнена пестливих висловів і надзвичайно витончених зворотів».

«Українські жінки дуже гарні, навіть по селах. Особливо приємно звучить українська мова в їхніх устах. Пісні й танці українок зворушливіші, ніж пісні й танці польських жінок. Під час свят і в неділю дівчата прикрашають себе віночками з духмяних трав», — повідомляв французький мемуарист XVII століття Божо Далерак, що тринадцять років служив при польському королівському дворі.

«Вони кмітливі й проникливі, дотепні й надзвичайно щедрі, — стверджував французький інженер Гійом де Боплан в «Описі України» і додавав, описуючи українців: — Вони високі на зріст, вправні, енергійні, люблять ходити в гарному одязі...» (3 кн. «Як козаки воювали»).

2. Які риси наших предків, описані в тексті, притаманні сучасним українцям? Складіть твір-роздум про національний характер українців. План твору запишіть.

До складу слів автора входять дієслова, фразеологічні звороти на позначення мислення, мовлення: *говорить, каже, згадують, кричить, прошепотіла, попросив, закинув слівце, стверджують, заперечують, зазначив, подумалось, нагадали, жартую, додають, наголошують, підкинув хмизку у вогонь, вставив свої п'ять копійок, лепече, за словом у кишеню не поліз* тощо.

36.

- Прочитайте. Перекажіть текст, оформивши висловлювання Г. Сковороди й О. Довженка як конструкції з прямою мовою.

Майбутнього не буває без знання минулого. Природа стає книгою й джерелом знання та самопізнання.

Головне — це пізнати себе самого — наголошував Г. Сковорода. Бо пізнавши себе, ти пізнаєш і Душу природи, а тим самим не тільки свої справжні якості (талант), а й справжнє покликання.

Практично тільки людина може помітити й оцінити сутність гармонії в природі. Але — людина духовна! Нерозвинута особистість не бачить величі навіть у небі. Як зауважував О. Довженко: ідуть двоє; один і в калюжі бачить зоряне небо, а другий і в небі бачить тільки калюжу: кожному своє (За П. Кононенком).

37.

Прочитайте усмішку. Використовуючи різні способи відтворення чужої мови, перебудуйте діалог батька із сином. Запишіть його. Поясніть уживання розділових знаків.

- Синку, розкажи, які ти оцінки сьогодні отримав у школі.
- Я з батьком двієчника не розмовляю.

Неправильно
відноситись з розумінням
проводяться міроприємства
слідуючий розпорядок
на протязі двох часів

Правильно
ставитись із розумінням
проводяться заходи
такий розпорядок
протягом двох годин

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

38.

Повторіть орфограму «Спрощення в групах приголосних». Утворіть прикметники від поданих іменників. Запишіть їх. Поясніть правопис.

Якість, щастя, під'їзд, жалість, область, тиждень, хвастоці, радість, захист, честь, компост, антифашист, користь, аспірант, перехрестя, ненависть, пристрасть, турист.

39.

Виконайте тестове завдання.

В усіх словах якого рядка спрощення приголосних відбувається як у вимові, так і на письмі?

- А чес..ний, шіс..надцять, захис..ний
- Б піз..ній, перехрес..ний, аванпос..ний
- В доблес..ний, гіган..ський, ненавис..ний
- Г учас..ник, студен..ський, шелес..нути
- Г нещас..ливий, проїз..ний, ціліс..ний

40.

Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

На сті(ль, л)ці, (г, г)анок, сиво/вусий, тишком/нишком, пі(здн, зн)іше, профе(сс, с)ор, (с, з)береже(нн, н)я, почу(тт, т)я, Мі(сс, с)ісі(п, пп)і, Мі(сс, с)у(р, рр)і, бе(з, с)турботне жи(т, тт)я, ві(т, д)тяти корі(нн, н)я, с(ьо, о)годні, воле/любні, м(е, и)муари.

§ 5. Заміна прямої мови непрямою

Речення з прямою мовою передбачають відтворення чужого висловлювання зі збереженням його лексики та синтаксичної будови. Речення з прямою мовою можна замінити реченням з непрямою мовою. Непряма мова зберігає лише зміст висловленої кимось думки.

Для заміни прямої мови непрямою використовують:

1. Складне речення із сполучником **що**: *А хмари біліли, і гомоніли сині потоки: «Справедлива душа чарується небом, а чорна — смертю» (Гр. Тютюнник).* → *А хмари біліли, і гомоніли сині потоки про те, **що** справедлива душа чарується небом, а чорна — смертю.*

2. Складне речення із сполучником **щоб**: *«Намалюйте мені оцю ніч, — каже до Берестецького Марися Павлівна. — Настрій оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх нам не видно» (О. Гончар).* → *Марися Павлівна попросила Берестецького, **щоб** він намалював їй оцю ніч, настрої оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх їм не видно.*

3. Складне речення із сполучником **чи**: *«Мамо, — питаю, — то льони цвітуть?» (О. Гончар).* → *Питаю в мамі, **чи** то льони цвітуть.*

4. Складне речення із сполучником **хай (нехай)**: *Учитель порадив: «Усі збирайтесь о сьомій».* → *Учитель порадив, **хай** би всі збирались о сьомій.*

5. Складне речення із сполучниками **ніби, мов, немов, наче, неначе**: *«Право на побачення треба заробити», — міркував Борис Савович (О. Гончар).* → *Борис Савович міркував, **ніби** право на побачення треба заробити.*

6. Просте речення, ускладнене вставною конструкцією, що вказує на джерело повідомлення: *Газети повідомляють: «У цьому році очікується високий урожай збіжжя».* → *У цьому році, за повідомленням газет, очікується високий урожай збіжжя.*

7. Просте речення з поширеним додатком: *Мама йому строго наказала: «Не виходь до вуличних хлопчаків!» (За В. Винниченком).* → *Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопчаків.*

41.

Запишіть речення, замінивши їх різними видами речень з непрямою мовою.

1. Командир американської ракети-носія «Колумбія» Кевін Кригель сказав про першого космонавта незалежної України Леоніда Каденюка: «Нам пощастило мати в екіпажі такого досвідченого пілота» (*Із кн. «Я пізнаю світ»*). 2. За народними піснями, парубок, захоплюючись дівчиною, порівнює її з панною, на що вона з

гідністю відповідає: «А я не панна — я господиня, в мене полотен повная скриня» (*Л. Орел*). 3. «Мамо, кавуни доспівають восени. А як розріжеш, то пахнуть весною!» — так казав малий Тересь, коли вони обідали кавуном із чорним хлібом, сидячи на стерні під копою пшениці (*Т. Масенко*). 4. Годилося б запам'ятати слова Бориса Олійника: «Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним. Істинно так, коли маємо хліб на столі» (*В. Скуратівський*). 5. Згадаймо слова письменника Джералда Даррела: «Пам'ятайте, що в рослин і тварин немає депутатів, за них нікому заступитися, крім нас, людей, які разом з ними населяють планету» (*А. Давидов*).

42. 1. Прочитайте. Напишіть переказ тексту, використовуючи конструкції з прямою і непрямою мовою.

Ворожіння в ніч під Андрія

День св. Андрія Первозваного припадає на 13-те грудня. Хоч Андрій Первозваний — християнський святий, але в народній традиції звичаї й обряди в цей день мають стародавній, дохристиянський характер: угадування майбутньої долі, заклинання.

Бігали дівчата попід вікна слухати. Оце підбіжить під вікно тієї хати, де багато дітей, стане й слухає. А в хаті саме бешкетують діти. Мати свариться на них: «Сядь, Івасю!» Дівчина сердита відбігає від вікна, бо почути «сядь» означає, що вона сидітиме «в дівках» ще цілий рік.

Під вікном другої хати інша з дівчат почула, як господиня до свого чоловіка або сина сказала: «Іди, Грицю, корові дай сіна!» Це добрий знак, бо сказане «йди» віщує весілля. Інколи дівчата не тільки слухали, а й гукали під вікном: «Дядьку, де ключі?» Господар, що хотів пожартувати з дівчатами, відповідав: «У вівсі, щоб посивіли ви всі!» Але зараз же додавав: «Ні, ні, дівчата, у пшениці — щоб ви були молодіці!» — «Дякуємо», — чулось у відповідь. І весела дівоча юрба зі сміхом і вереском вибігала на вулицю (*За О. Воропаєм*).

М. Пимоненко.
«Святочне ворожіння»

2. Розгляньте репродукцію картини та підготуйте її опис, пригадавши пам'ятку на с. 10 у рубриці «Пригадаймо».

43.

Складіть і запишіть десять складних речень з прямою мовою, використавши сполучники *що, щоб, чи, мов, немов, наче, неначе, хай, нехай, ніби*.

44.

1. Запишіть подані вислови в різних варіантах за зразком.

Зразок.

- *«Родина — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини», — стверджував дослідник В. Підпригора.*
- *Дослідник В. Підпригора стверджував, що родина — це основне мікросередовище, яке формує характер, вдачу людини...*
- *Родина, за твердженням дослідника В. Підпригори, — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини.*

Психолог Вільям Штерн каже: «Вирішальним у характері є не певні риси, їхня сила, а те, як ці риси поєднані, щоб людина вважає головним».

«Сила характеру, — каже Костянтин Ушинський, — без огляду на те, який він є, — скорб, нічим не замінний. Але ця сила сліпа. Вона однаково готова руйнувати й творити залежно від спрямування її».

2. Поміркуйте вголос, що позитивного і негативного є у вашому характері. Використовуйте при цьому конструкції з непрямою мовою на зразок: *мама каже, що; тато помічає, ніби; друзі стверджують, наче...*

45.

Прочитайте. Знайдіть у тексті стилістично забарвлені слова. До якої лексичної групи вони належать? Поясніть значення цих слів. До якого словника (з тих, що є в додатках підручника) ви б внесли ці слова? Чому?

Бабуся виховує внучку:

— Ну скільки можна по дискотеках бігати?! Отямся. Почитай краще класиків, у їхніх творах є відповіді на всі запитання.

— Цікаво, а що вони радять робити, якщо комп увесь час висне?

46.

1. Прочитайте. Напишіть вільний диктант, використовуючи різні способи відтворення чужої мови. Записуйте лише правильні варіанти висловлювань.

Про активні дієприкметники

Псують милозвучність, стрункість, простоту й ускладнюють вимову незграбні спроби живосилом застосувати в українському реченні невластиву форму активного дієприкметника! Ось

невдала фраза з одного сучасного оповідання: «Нам важко бачити тебе прикутим і страждаючим». Можна поставити замість дієприкметника особове дієслово: «Нам важко бачити, як ти страждаєш прикутий»; можна скористатись і прикметником дієслівного походження: «Нам важко бачити тебе прикутим і стражденим».

Інколи можна замінити активний дієприкметник дієприслівником від того ж дієслова або іменником іншого кореня. Замість неправильно складеної фрази: «Під час обговорення доповіді всі виступаючі зазначали важливість поставленого питання» можна сказати: «Під час обговорення доповіді всі присутні, виступаючи, зазначали важливість поставленого питання» або: «Під час обговорення доповіді всі промовці зазначали...» Тим, кому потрібно протокольної точності, можна скористатись описовою конструкцією: «Усі присутні, що виступали, зазначали...»

Як бачимо, є багато різних способів, щоб, не порушуючи милозвучності української мови, правильно й точно передати те, що в російській мові передається активними дієприкметниками (За Б. Антоненком-Давидовичем).

2. Скориставшись поданими в тексті рекомендаціями, відредагуйте наведені речення.

1. Колись хвилюючі багатьох слова нині втратили свою первинну силу. 2. Працюючий на новому комп'ютері учень не був обізнаний із його особливостями. 3. У руках подорожуючих були валізи. 4. Бажаючи взяти участь в екскурсії повинні записатися в адміністратора. 5. Адміністрація попереджає, що відпочиваючі мають здавати ключі від номерів черговому.

Невласне пряма мова — це спосіб відтворення чужої мови, який використовують у художньому стилі, коли письменник ніби перевтілюється у свого героя, говорить його вустами: *Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щепа з панського саду (М. Коцюбинський).*

47. 1. Спишіть. Підкресліть речення з невластивою прямою мовою.

Десять років тривав похід. Світ було пройдено. Мільйони людей упали до ніг Александрові, але... щораз тяжче ставало на душі Діогена. Він знав багато, він бачив багато, але те, що він бачив, не

«Диоген і Александр
Македонський».
Копія невідомого художника
з картини Дж. Б. Тьєполо

викликало вже радості в нього. З одного і по другий край світу народи гнулись у тяжкій ярмі рабства. Мінялись царі, одних сатрапів заступали інші, але доля народу від цього не кращала.

Це були живі мудрі істини, і Діоген поринув у думи. Причиною загибелі всіх царств і його батьківщини Греції було рабство. Лише вільна людина може любити й захищати свою батьківщину. Воля збільшує сили народів (За І. Сенченком).

2. Розгляньте репродукцію картини. Пригадайте легенду про Діогена й Александра Македонського, яка вам відома з уроків зарубіжної літератури чи історії Стародавнього світу, а також вислів філософа: «Відійди, не застуй мені сонце». Передайте зміст легенди, використовуючи речення з не власне прямою мовою.

із Бабусяної Скрині і не тільки

48. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Перші (другі, треті) півні співають — вислови на позначення часу (вечірнього, нічного, ранкового).

Синоніми: *до перших півнів* — дуже пізно, до півночі; *після других півнів* — опівночі; *після третіх півнів* — на світанку, вдосвіта, коли розвидниться.

Ярослава. Ви ж мене сьогодні не чекайте рано: у нас дискотека.

Бабуся. Але ж ти повернешся **до перших півнів**?

Ярослава. А коли це — **до перших півнів**?

Дмитро. Бабуся думає, що ми все про півнів знаємо. Ми ж знаємо тільки тих **третіх півнів**, що в Шевченка: «Ще **треті півні не співали**, ніхто ніде не гомонів...»

А як по правді, то я не можу сказати, який це час.

Ярослава. І все-таки про **третіх півнів** можна здогадатися. Це дуже рано, удосвіта, коли ще не прокинулися всі люди. А що ж означають **перші** та **другі півні**?

Бабуся. У нашій міфології півня ще називають **будимир**.

Ярослава. Яка цікава назва — **будить мир**!

Бабуся. Перші півні співають о десятій годині вечора.

Оце тобі треба до цього часу повернутися.

Дмитро. Півні, виходить, стежать, як минає нічний час.

Бабуся. Це такий годинник, досить точний, хоч хвилини півні й не відлічують.

Ярослава. Я б сказала, що це курячий годинник, бо не тільки півні стежать за нічним часом.

Дмитро. Здогадуюсь, що ти маєш на увазі. Пам'ятаєш, бабуся, як ти нас просила зібрати курчат увечері? Кури ж рано вмощуються на сідало, лягають спати. А ми б ще бігали й бігали...

Бабуся. Авжеж, ви не хотіли рано, з курми, вкладатися спати. Зате й півень не міг вас розбудити.

Ярослава. Бо це годинник для дорослих.

Дмитро. Ті, що ходять на дискотеку, теж мають його дотримуватись, правда, бабуся?

Бабуся. Звичайно, бо справжня радість може бути не тільки від дискотеки, а й від ранкового співу півнів. Вони так гарно вітають народження нового дня!

2. Пригадайте назви фольклорних і літературних творів, у яких згадується півень. Письмово стисло перекажіть сюжет одного з цих творів.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

49. 1. Пригадайте орфограму «Вживання м'якого знака». Виконайте тестове завдання.

М'який знак пишеться в усіх словах рядка:

А хар..ківський, плач..те, рибал..ський, сторон..ці

Б кан..йон, ковз..кий, мал..ва, локал..ний

В чигирин..ський, на сопл..ці, ріж..те, лазур..ю

Г перевір..те, пан..ство, т..мянний, кін..чик

Г вигул..кнути, конс..єрж, зат..марений, ц..кувати

2. Доберіть і запишіть 20 слів з орфограмою «Вживання м'якого знака».

50. Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Справ(е, и)длива, зб(и, е)райтеся, збі(жж, ж)я, ракета/носій, ек(е, і)паж, жив(е, и)мо, па(н, нн)а, побач(енн, ен)я, досві(д, т)чений, з гідніс(тт, т)ю, розріж(е, и)ш, д(е, и)путати, зас(е, и)ляють, боро(дь, ть)ба, з/під, обли(ч, чч)я, старо/давня, не/мов, не/наче, ні/бито, мікро/середовище, міркува(ння, ня), мило/звучність, о/пів/ночі, у/досвіта, народж(ин, ен, енн)я.

§ 6. Цитата як спосіб відтворення чужої мови.

Розділові знаки

Цитата — це особливий спосіб відтворення чужої мови, різновид прямої мови. Речення з цитатами за своєю будовою та пунктуаційним оформленням не відрізняються від речень з прямою мовою. Різниця полягає в спеціальному призначенні цитат і обов'язковому точному посиланні на джерело цитованого висловлювання.

Цитують, дослівно відтворюючи, уривки з наукових праць, художніх текстів, чиїсь висловлювання для підтвердження певної думки.

Різновидом цитати є *епіграф*.

Епіграф — це короткий вислів, уміщений перед текстом твору або його частини як виразник основної думки.

51. 1. Прочитайте уривок з учнівського твору. Знайдіть речення з прямою мовою, цитату, епіграф. Чи можна речення з прямою мовою в цьому тексті розглядати як цитату?

Що таке патріотизм

Любов к Отчизні де **героїть**,
Там сила **вража** не устоїть,
Там груди сильніша од гармат.
І. Котляревський

Колись я почула такий вислів: «Батьківщина зможе прожити без будь-кого з нас, а ми без неї — ні». І справді: де б ти не жив, як би добре тобі там не було, ти завжди пам'ятатимеш свою Вітчизну. Бо саме тут ти народилась, звідси почалася твоя дорога в цей безмежний світ.

Безліч прикладів на підтвердження цієї думки ми можемо знайти у творах українських письменників. Наприклад, І. Котляревський у поемі «Енеїда» правдиво змалював волелюбність, відданість Батьківщині українського народу:

Де **общее** добро в упадку,
Забудь **отця**, забудь і **матку**,
Лети **повинність ісправлять**.

Понад два століття тому були написані ці рядки, але й сьогодні вони актуальні.

2. До яких груп лексики належать виділені в цитатах І. Котляревського слова і словосполучення?

Оформлення цитати, епіграфа

Правило	Приклади
1. Цитата може оформлюватися як пряма мова зі збереженням відповідних розділових знаків	<i>«Микола Джеря, — як писав Франко, — хоч кріпаком родився, був однаково з тих здорових натур, що скоріше вломляться, а зігнути не дадуться, один із світлих, лицарських типів українських».</i>
2. Цитата може виступати частиною авторського речення. Тоді вона береться в лапки, але починається з малої букви	<i>Один з найулюбленіших народних героїв — козак Голота, який «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота».</i>
3. Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропуску ставлять три крапки	<i>Максим Рильський пише, що Леся Українка справжніх друзів знайшла в особі Івана Франка, «з яким інколи заходила, однак, у гострі суперечки, хоч ніколи не тратила пошани до геніального свого старшого товариша, і в особі Ольги Кобилянської, тонкої та глибокої письменниці...».</i>
4. Цитата як самостійне висловлювання в тексті береться в лапки. Після неї в дужках подається інформація про автора, джерело, звідки взято висловлювання. Крапку ставлять після дужок. Якщо інформацію про джерело записують окремим рядком, крапку після дужок не ставлять	<i>«Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. І поки живе мова — житиме й народ як національність» (І. Огієнко). «Мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною» (П. Тичина).</i>
5. Цитата-вірш у лапки не береться. Вказівка на джерело цитати подається в дужках у наступному рядку	<i>І мене в сім'ї великій, Сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом. (Т. Шевченко, «Заповіт»)</i>
6. У цитованому суцільним рядком вірші зберігається велика літера, яка була на початку кожного віршового рядка	<i>«Що є свобода? Добро в ній яке? Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не золотее: зрівнявши все злото, Проти свободи воно лиш болото» (Г. Сковорода).</i>
7. Епіграф записується перед текстом у правому куті без лапок. Вказівка на джерело записується в наступному рядку без дужок і крапки	<i>Епіграф до розділу «Сорочинського ярмарку» М. Гоголя: За моє ж жито мене ж і побито. Прислів'я</i>

52.

Спишіть. Поясніть використання розділових знаків при оформленні цитат.

Ідею «пізнай себе самого», висунуто давньогрецьким філософом, підніс і розвинув Г. С. Сковорода. У цьому закладена першооснова людського щастя. «Природа — усьому початкова причина і рушійна сила», — вважав український філософ. Пізнавши природу свого «я», зрозумієш, який вибір мусиш зробити, щоб відчувати себе щасливим. Для цього треба «взятися за споріднене діло і бути з ним у злагоді». «Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності», коли не лежить душа до виконання певних обов'язків? Тільки «сродна праця», праця до душі «...наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою», а людину — щасливою. «Без спорідненості все ніщо...» — запевняв Сковорода. Щастя не в гонитві за чинами і збагаченням, а в пізнанні та вдосконаленні природних здібностей; «багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця» (*З підручника*).

53.

1. Прочитайте. Поясніть використання розділових знаків при оформленні цитат.

«[...] хохломания парализует ум и сердце больного хохломаней. Полетели в народ «граматки», разные «оповідання», рассказы... Паничи метнулись с ними и портретами Шевченко по сёлам... Украины и окраины теперь нет де-факто. Она была мыслима как рубеж польских владений, а теперь употребление этого слова составляет самый нелепый, самый возмутительный анахронизм — этнографический, исторический, политический».

(«Вестник юго-западной и западной России», 1864 г.)

«У грудні 1991 р. Радянський Союз сконав. І ось який мовний спадок одержала Україна, зокрема в освітньо-культурній сфері. На 1990-й рік на 95 % по-російськи відбувалися заняття у вищих навчальних закладах, технікумах і профтехучилищах, на 90 % по-російськи видавалася наукова література, на 99 % російською демонстрував фільми кінопрокат... Кількість учнів, які українською навчалися в Києві, склала в 1985/1986 навчальному році лише 22,3 %, а в цілому по Україні — менше половини...»

(Погрібний А. *Якби ми вчилися так, як треба. Розмови про наболіле*. — К., 1999)

«Державне друковане слово (тобто україномовна друкована продукція — книжки, газети, журнали) становить 4 % загальної кількості друкованої продукції, яка видається в нашій державі. Решта — іноземні видання, серед яких переважають російськомов-

ні. На ятках продають 99 % російськомовної преси, книжок, пісеньних касет».

(Лизанчук В. Завжди пам'ятай: ти — українець. — Львів, 2001)

- *2. Працюймо в групах. Скориставшись наведеними цитатами, підготуйте доповідь на тему: «Чи існували й існують обмеження на використання української мови?»

54. Випишіть із підручника української літератури десять цитат, які можна використати у творі «Звичаї, традиції, свята українського народу». Відповідно оформіть їх.

55. 1. Прочитайте. З якого підручника, на вашу думку, взято цей текст? Чи вдало дібрано епіграф?

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР **(1564–1616)**

В палкім захопленні сердець людських
Ти кращий пам'ятник собі воздвиг.

Джон Мільтон

Про життя Вільяма Шекспіра відомо не так і багато. Він народився в невеличкому містечку Стретфорд-на-Ейвоні в міщанській родині. День народження великого драматурга невідомий, зате ми знаємо, що 26 квітня 1564 р. його хрестили. А далі все було, мабуть, як в усіх дітей із заможних міщанських родин: школа, де здебільшого вивчали грецьку і латинську мови, і, звичайно, міські розваги, серед яких найулюбленішими були виступи мандрівних театральних труп, яких на той час в Англії було чимало. Вони переїжджали від ярмарку до ярмарку, від містечка до містечка, від графства до графства, змушуючи публіку то реготати до нестями, то ридати без упину. Прийде час, і актором однієї з таких труп стане Шекспір...

Вісімнадцятирічним Шекспір одружився на дівчині, яка була старша за нього на вісім років. Протягом трьох років дружина народила йому трьох дітей: старшу доньку Сусанну і близнюків — сина Гамнета і доньку Джудіт. Подальша доля, здавалося, була визначена назавжди. І раптом у житті Шекспіра сталася різка зміна: у двадцять три роки він покинув

*Вільям Шекспір.
Гравюра XVII ст.*

родину і вирушив у Лондон, щоб стати актором. Що змусило його це зробити? Дослідники шукають відповідь і досі.

Достеменно відомо одне: у 1587 р. Шекспір поїхав з рідного містечка і в 1590 р. опинився в лондонській театральній трупі. Що з ним було впродовж трьох років — невідомо. Він кочував шляхами Англії з бродячою театральною трупою, чи вирушив разом з експедиційними військами в Нідерланди, чи побував в Італії...

Театральне життя в Лондоні на початку 90-х років XVI ст. було бурхливим і відрізнялося від сучасного. Річ у тому, що репертуар тодішнього театру був справою колективною: брали певний сюжет, який часто розробляла вся трупа. Частенько конкуренти «позичали» один в одного сюжети, характери чи якісь сценічні розв'язки. Як правило, у цій боротьбі вигравала та трупа, у якої, крім добрих акторів, був ще й свій автор, який міг швидко переробити чужі п'єси, а то й написати власну і пристосувати її до можливостей конкретного театру. Саме з цього, очевидно, і почав свою письменницьку кар'єру в Лондоні Шекспір. Великої акторської слави він не зажив, а от драматургом став відомим. У всякому разі, коли Шекспір повернувся до столиці після того, як знову відкрилися театри, на два роки закриті через чуму, за нього боролися вже кілька театральних труп. Драматург надав перевагу театру Джеймса Бербеда, для сина якого, Річарда, написав найкращі трагічні ролі.

Шекспір був уже відомим автором. Його трупа виборола право ставити вистави при королівському дворі, що відкрило шлях письменникові у вищі кола суспільства. Подейкували, що королева Єлизавета I не без задоволення спілкувалася з геніальним літератором.

У 1599 р. в Лондоні відкрили новозбудований театр «Глобус», пайовиком якого був Шекспір. Девіз театру: «Увесь світ лицедіє» — відомий усьому світові. Саме в ньому вперше були поставлені великі трагедії «Гамлет», «Отелло», «Король Лір» і «Макбет».

2. Складіть і запишіть цитатний план поданого тексту.

56.

Випишіть цитати до образів літературних героїв, із якими ви познайомилися останнім часом на уроках української літератури.

Зразок. П'єса І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Герой	Цитата
Наталка	<i>«Золото — не дівка! Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить», — характеризує героїню виборний Макогоненко.</i>

Возний Тетерваковський	Микола характеризує його як «юристу завязаного і ха- пуна такого, що і з рідного батька злупить».
Микола	«Сирота без роду, без племені, без талану і без приюту».
Виборний Макогоненко	Він «хитрий, як лисиця», «де не посій, там і виродить- ся», «де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже».

Неправильно

~~а іменно
заслугує увагу
відремонтувати утюг
коврові доріжки
прошу до уваги
грузові перевозки~~

Правильно

а саме
заслугує на увагу
полагодити праску
килимів доріжки
прошу уваги
вантажні перевезення

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

57. Пригадайте орфограму «Написання сполучень *й*о та *ьо*». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- А** батальйон, Воробйов, знайомий, йогурт
- Б** Соловйов, бульйон, завойовник, йорж
- В** медальон, підйом, крайовий, чийого
- Г** павільйон, районний, йодовий, Йосип
- Г** бойовий, мільйон, каньйон, Сергійович

58. Запишіть, розкривши дужки.

Сл(ьо, о)зи, тр(о, ьо)х, мужн(ьо, о)го, л(о, ьо)тчик, ц(ьо, е)му, утр(ьо, о)х, пол(ьо, і)вий, л(і, ьо)довий, син(ьо, і)го, кол(ьо, о)ровий, т(о, ьо)хкає, медал(ьо, ьйо)н, с(є, ьо)годні, ранн(ьо, є)го, середн(ьо, о)го, у попередн(ьо, о)му, оста(нньо, но)го.

59. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Ц(е, и)тата, дж(е, и)р(е, и)ло, спец(і, и)альне призначе(н, нн)я, різно/вид, чи(ьо, йо)го/сь, будь/кого, ві(т, д)чизна, бе(з, с)межний, письме(н, нн)ики, воле/любність, а(в, ф)тор, бо(ї, і)ться, ні/коли, г(и, е)ніальний, людяні(сьт, ст)ь, пи(с, сь)ме(н, нн)иця, сер(дц, ц)е, зрівнявш(и, і), не/забуд(д, дь)те, не/наче, епігра(в, ф), (щ, сч)астя, праце/любність, стара(н, нн)ість, у/досконале(н, нн)я пр(е, и)родних (з, с)дібностей, бага(тс, ц)тво, зв(и, е)с(и, е)ляє, освітньо/культурна, проф/тех/училище, кіно/прокат, російсько/мовні.

§ 7. Діалог. Розділові знаки

60.

Прочитайте текст. Якими способами передано в тексті чужу мову? Поясніть різницю між цими способами. З якою метою автор тексту вдається до варіантних засобів передавання чужої мови?

— В основі спілкування українців лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Про ці чесноти українського народу згадували й іноземні мандрівники. Так, французький аташе Жан Бенуа Шерер писав: «Українці — це рослі, сильні люди, привітні й гостинні». А данський посол Юлій Юст, проїжджаючи в 1709 році Україною, відзначав, що «...місцеві мешканці, як і все населення України, вдягаються чисто й чисто утримують дома, відзначаються великою охайністю і ввічливістю».

— Цікаво, а що означає слово «ввічливість»?

— Первісне значення цього слова пов'язується з формою «у вічі»: тобто увічливий — «той, хто дивиться у вічі».

— Як це зрозуміти?

— А ось як. Найперше, що треба показати співбесідникові, — це вияв миролюбності, відсутність ворожості, агресивності. Це мав засвідчити насамперед погляд людини, адже даремно кажуть у народі, що очі — дзеркало душі. Тому, спілкуючись (вітаючись, прохаючи про що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо), співрозмовники дивились у вічі один одному. Поступово прикметник «увічливий» переосмислювався й набув переносного значення: «той, що дотримує правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність» (За М. Білоус).

Діалог — це спосіб передавання чужої розмови, різновид прямої мови.

Діалог — це дослівно відтворена розмова двох осіб. Він складається з реплік. **Репліка** — це вислів одного з учасників розмови. Кожна репліка діалогу записується з нового рядка, без лапок, перед нею ставиться тире.

— Який жах! — обурювався пасажир. — Ніякої пошани, вихованості.

— А що вам, власне кажучи, треба? Юнак поступився вам місцем. Ви сидите!

— Я-то сиджу, але моя дружина стоїть.

— І в руках вашої дружини такі важкі сумки...

— Я не сприймаю вашої іронії.

— Це не іронія, це, справді, жахливо.

Якщо репліка супроводжується словами автора, то у висловлюванні ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові.

Різновид діалогу — **полілог**. У полілозі беруть участь кілька осіб (троє і більше).

У драматичних творах діалоги і полілоги становлять основну форму відтворення змісту, тому запис їх полегшений:

а) з абзацу пишеться ім'я дійової особи, ставиться крапка, а потім записується репліка.

О ф е л і я. Король устас!

Г а м л е т. Що, злякався хлопавки?

К о р о л е в а. Що з вами, ваша величносте?

П о л о н і й. Припиніть виставу!

К о р о л ь. Присвітїть мені. Ходім звідси!

У с і. Світла! Світла! Світла!

(В. Шекспір)

б) з абзацу пишеться ім'я дійової особи без розділових знаків, з наступного абзацу — репліка (у поетичних творах).

Є л и з а в е т а

А де ж твій край?

М и к и т а

То Новгород великий.

(І. Кочерга)

61. 1. Прочитайте діалог, вибраний з учнівського твору. Зі скількох реплік він складається? Прокоментуйте розділові знаки в діалозі.

— Добрий день!

— Привіт! Я рада, що ми з тобою зустрілися, а то ні з ким обговорити тему твору з української мови.

— Цікаво. І яка ж це тема?

— «Яким я уявляю майбутнє України». Про що тут можна писати?

— Як про що? Гарна тема. Мене, наприклад, хвилює доля рідної землі та її майбутнє. Слова високі, але ж це наше життя.

— Яке там майбутнє? Ми сьогодні не дамо собі ради. Усе має український народ: родючі ґрунти, корисні копалини, розвинену науку й самобутню культуру... Але все воно, мені здається, кинуте напризволяще. Повноправними господарями на нашій землі є іноземці. На ринку — іноземні товари. Навіть цукор і пшеницю завозимо з-за кордону. Невже ми такі бездарні?

— Ні, я з тобою не згоден. Наш народ сильний, вольовий, працьовитий. І я впевнений, що українці подолають труднощі. Держава в майбутньому стане багатою і квітучою.

— Добре, хай буде по-твоєму. А до чого зводиться наша духовність? Примітивні бойовики, набридлива реклама... Ми свідомо хочемо втратити те, за що так довго боролися.

— Я й щодо цього певен: здоровий глузд переможе.

— А спробуй-но пояснити, чому нас не вважають європейцями, хоча ми живемо в центрі Європи.

— Не так усе просто, як здається. Адже майже триста років світ переконували, що української нації не існує. Але мине небагато часу, і нас прийме європейська спільнота.

- *2.** Працюймо в групах. Скориставшись інформацією рубрики «Вчимося культури мови», що подана нижче, подискутуйте на тему, запропоновану у вправі. Кожна група нехай висловить свої думки. Запишіть їх як продовження діалогу.

Дискусія — це широке публічне обговорення якогось питання, щодо якого сперечаються, висловлюють часом протилежні погляди на предмет обговорення. Дискусія може мати форму усного обміну думками (розмова між учасниками дискусії), а може відбуватися через газети, радіо, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації, листування.

Уміння вести дискусію передбачає використання коротких висловлювань, відповідей, зауважень, заперечень. Учасники дискусій мають проявляти толерантність, стриманість (що не означає беземоційність), тактовність щодо опонента (неприпустимі образи на його адресу). Усі ці риси свідчать про загальну культуру людини (*З підручника*).

62. 1. Прочитайте. Який вид комічного використано в усмішці?

- Тату! Що таке діалог?
- Це розмова двох осіб.
- Це — як ти розмовляєш з мамою?
- Та ні, то — монолог.

2. Складіть діалог, пригадавши комічні ситуації з життя вашої родини. Запишіть його.

63. 1. Прочитайте. Складіть стислий переказ, зберігаючи діалоги.

Український письменник Григорій Косинка обідав у ресторані. Я підсів до нього і зразу ж почав захоплено висловлювати свої враження від його творів.

Косинка слухав мене спочатку, як мені здалося, з упередженням чи недовірою, можливо, насторожений проти такого палкого вияву захоплення. Потім у його очах — так видалося мені — забли-

мали смішинки. Але, можливо, то мені теж тільки здалося, бо далі він слухав дуже уважно, лише інколи підкидаючи короткі репліки. Власне, не репліки, а підказував назви творів, про враження від яких я говорив із захопленням.

— Ага! Це ви маєте на увазі «Приблуду»?

— Звичайно, — підтвердив я, — саме «Приблуду»!

Ще після кількох моїх високопарних оцінок:

— А це вже з «Червоного вечора»...

— З «Червоного вечора». Чудова річ!.. Але «Олов'яний перстень» мені якось більше припав до серця. Як це у вас здорово виходить, коли розкриваються людські характери...

— Атож, — зовсім серйозно мовив Косинка, — характери розкриваються надзвичайно сильно. Саме цим і позначений талант Степана Васильовича Васильченка...

Я не зрозумів.

І тоді Косинка почав реготати. А я дивився на нього незрозуміло й спантеличено. Пересміявшись, Григорій заспокоював мене, що таке, мовляв, може трапитися з кожним, коли до його рук потрапляє книжка без титульної сторінки або тим паче купа вирізок, де не позначено прізвище автора (*За Ю. Смоличем*).

2. Випишіть із тексту вправи речення зі вставними конструкціями. Поясніть уживання розділових знаків.

64. Випишіть 8–10 реплік полілогу з тексту драматичного твору (на вибір).

65. Спишіть, розставте пропущені розділові знаки.

Якось Касьян і Микола Чудотворець ішли в церковних справах зодягнувши білі ризи. Дорогою вони зустріли бабусю що загрузла в багнюці. Микола й каже

Давай Касьяне допоможемо старенькій!

Я не можу відповів Касьян Мої білі ризи забрудняться...

Миколай тим часом допоміг немічній жінці вибратися з болота але при цьому замастив одіж.

Ідуть обоє мовчки, коли це їм назустріч вийшов Бог і питає

Чого це в тебе Миколаю брудні ризи?

Там дорогою загрузла бабуся відповів Чудотворець то я рятував її.

А в тебе чому чисті? звернувся до Касьяна.

А я не побажав бруднитися.

Гаразд промовив Бог якщо ти злегковажив святу заповідь — допомагати людям у біді, — то пам'ятати тебе будуть раз на чотири

роки (свято Касьяна припадає на 29 лютого) а Миколая за його добрий вчинок відзначатимуть двічі на рік! (За В. Скуратівським).

66.

Прочитайте фрагмент інтерв'ю журналістки Оксани Керик з письменником Андрієм Содоморою. Складіть і запишіть діалог-фантазію з улюбленим містом (містечком, селом).

Львів як текст. Андрій Содомора

Він не уявляє себе без Львова, а Львів був би неповноцінним без нього. Місто нашарувалось у спогадах письменника та перекладача Андрія Содомори цілими пластами запахів, звуків і нот.

Він складає Львову поезії, які народжуються в різних закутках стародавньої частини міста. І знає його, мабуть, не гірше, ніж будь-який історик, хоча увагу зосереджує не на фактах, а на настроєвості.

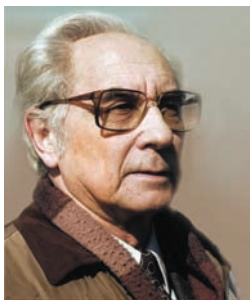
— Ви пишете поезії про Львів. Можете кількома штрихами окреслити, що, передусім, приваблює Вас у місті, чим Львів Вас заворожив?

— Мене, передусім, цікавить місто і людина, місто як середовище, де людина живе, зростає й формується. Міста завше були побудовані та сплановані так, що той, хто живе в місті, може щось від нього взяти.

Я пригланувся до Львова і спробував показати, як я сприймаю кожен камінь у місті, як він до мене промовляє. Бо коли все навкруги мовчить — це вже біда. А Львів, його центр, зокрема площа Ринок, промовляють дуже інтенсивно. Закликають до діалогу.

— Можете сказати в основних штрихах, що Ви чуєте від Львова, як з Вами говорить це місто?

— Щойно наближається кінець серпня, я ловлю наче якийсь новий подих. Частіше проходжуюся старим Львовом, і звучить він для мене ностальгійно. Я розкошую в цьому прекрасному слові «ностальгія», що в дослівному перекладі з грецької означає «болісне прагнення повернутись». Жовте листя, кам'яниці, маскарони, що тоді наче озиваються до перехожого, а він — до них: *«Чи сніг, чи жар, чи дощ по лицях — немає вам схорони / сміється вами кам'яниця, химерні маскарони»*. Архітектура особливо звучить восени, в усьому своєму діапазоні: вірменська брама — як «до» найнижчої октави, і мансардні вікна — як «ля» найвищої октави... Люблю музику, львівські кав'ярні, до-

Андрій Содомора

щові пейзажі. Мені вони дуже близькі, бо перегукуються з дощовими міськими мотивами мого улюбленого поета Поля Верлена. «Коли на місто тихо сіє дощ» — рядок із такої поезії.

— Діалог між людиною і природою тривав століттями. Зараз людина дедалі більше віддаляється від природи. Чим, на Ваш погляд, це загрожуватиме людині?

— Багато наших митців, літераторів виросли в селі, перебуваючи в постійному діалозі з природою. Тому сподіваюся, що до кінця він перерваним не буде, бо, мабуть, це й неможливо. Людина не може переривати живого зв'язку з природою — так чи інакше вона повертатиметься до неї. У Горация є влучний вислів про те, що «природа, скільки її не проганяй, — все одно повертається». У міфі про Антея, над яким ми працюємо, ідеться про те, що цей герой був непереможним доти, доки його не відірвали від землі. Природа не зносить порожнечі, у порожнє місце завжди щось вривається. Часом добре, часом не дуже. Львів можна читати нескінченно довго — ціле життя, і за цей час буде прочитано всього кілька сторінок.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

67. Пригадайте орфограму «Вживання апострофа». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку апостроф пишеться в усіх словах?

- А м..якоть, м..ятний, духм..яний
- Б Лук..ян, від..їстися, суб..єкт
- В пів..ящика, моркв..яний, любов..ю
- Г возз..єднатися, міль..йон, бур..ян
- Г м..ясо, дев..ятка, різдв..яний

68. Складіть кросворд (ребус), використавши орфограму «Вживання апострофа».

69. Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Загально/люд(ськ, цьк)і морально/етичні ці(нн, н)ості, добро/зичливість, (г, г)речність, іно/земні, францу(зьк, ськ)ий ат(о, а)ше, п(а, о)сол, прої(здж, ждж)ав, відзначаю(ться, ця), (вв, в)ічливіс(т, тт)ю, миро/любність, на/сам/перед, (з, дз)еркало, лю(б'я, бя)зність, си(ж, дж)у, репл(и, і)ка, у ді(о, а)ло(гу, зі), на/пр(е, и)зволяще, з/за, хоч(и, е)мо, (с, з)пробуй/но, д(е, и)скусія, тол(и, е)рантність, (а, о)понент, (з, с)триманість, р(е, и)готати, Ка(сья, ся)н, с(вя, в'я)то, уча(сн, стн)ик, арх(и, і)т(и, е)ктура, Льв(о, і)ва, (о, а)ктава, старо/давня, (з, с)плановані.

Узагальнення до теми

«Пряма і непряма мова»

Пряма мова	точно відтворене висловлювання певної особи зі збереженням лексичних, синтаксичних та інтонаційних особливостей. Складається з прямої мови та слів автора.
Непряма мова	передає лише зміст чужого висловлювання. Є частиною простого або складного речення.
Невласне пряма мова	взаємопроникнення авторської мови в пряму (письменник ніби говорить вустами свого героя). Трапляється в художній літературі.
Цитата	дослівно переданий уривок із наукової праці, художнього твору, чийогось висловлювання для підтвердження певної думки. Вид цитати — епіграф.
Діалог	дослівно відтворена розмова двох осіб. Різновид діалогу — полілог (розмова кількох осіб — трьох і більше).

Завдання для самоперевірки

70. Прочитайте текст, у якому допущено помилки. Виконайте тестові завдання 1–6.

(1) Дні, коли чергувала медсестра Валя Маслівець, були для Василя найбільшою відрадою. (2) Дівчина не відходила від нього, була за рідну сестру, за матір. (3) Вона годувала його з ложечки, напувала чаєм і водою, клала холодний компрес на розпашіле чоло, повідомляла радісні звістки з фронту. (4) Він слухав її захоплено.

(5) Валю, яка б з тебе була чудова вчителька! (6) Обіцяй мені, що після війни працюватимеш у школі!

(7) Обіцяю, я у твоїй школі працюватиму, а ти станеш директором...

(8) — Спасибі тобі. (9) Так би цього хотілося. (10) Десятки дитячих очей дивляться на мене з цікавістю і ждуть від мене чогось нового. (11) Ти знаєш, Валю, при вході в нашу школу ми вивісимо

велике полотнище, а на ньому напишемо слова, звернені до учнів: «Найголовніше, що ви повинні знайти в нашій школі, — це мету свого життя. (12) А потім ще слова великого вченого Пирогова (їх теж би написав на видноті): «Школа славна не числом, а славою своїх учнів» (За В. Сухомлинським).

1. Цитату використано в реченні:

- А** 6 **Б** 7 **В** 12 **Г** 11

2. У тексті використано такі способи передачі чужої мови:

- А** пряма мова, непряма мова, діалог
Б епіграф, пряма мова, діалог
В полілог, невласне пряма мова
Г пряма мова, діалог, цитата

3. Діалог у тексті складається з:

- А** чотирьох реплік
Б трьох реплік
В п'яти реплік
Г двох реплік

4. Допущено пунктуаційну помилку в реченнях:

- А** 1, 12 **Б** 5, 7 **В** 7, 11 **Г** 3, 10

5. Допущено помилку в написанні слова:

- А** ложечьки
Б захоплено
В теж
Г на видноті

6. Орфограму «Спрощення в групах приголосних» ілюструє слово:

- А** найбільшою
Б радісні
В цього
Г полотнище

71.

Напишіть твір-мініатюру на тему: «Звичаї, традиції, свята, культура взаємин українців», використавши речення з прямою мовою; цитату; складне речення з непрямою мовою, частини якого з'єднані сполучником *що* (див. *впр. 54*).

§ 8. Складне речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком

72.

Прочитайте. Випишіть складні речення. Поясніть свій вибір.

У 1990 році в Переяславі-Хмельницькому відкрився музей народних обрядів і звичаїв. Хронологічні рамки експозиції охоплюють час від кам'яного віку до наших днів. Тут можна дізнатися, як у сиву давнину святкували Новий рік і Великдень, як відзначався день Святого Юрія, коли вперше навесні виганяли худобу в поле, які магічні дії «впливали» на сходи та визрівання хлібів. Крім численних фольклорних записів, у музей зібрано старовинні знаряддя праці та прикраси, одяг та ікони, музичні інструменти та вироби народних ремесел (З «Книги рекордів України»).

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складним називається речення, яке об'єднує за змістом та інтонаційно два і більше простих речень: *Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капуста́ний листок* (М. Вінграновський).

Простим речення у складному можна назвати досить умовно, бо воно хоч і зберігає свою будову, але втрачає інтонаційну завершеність і змістову самостійність. Наприклад, у складному реченні *Море було синє, аж чорне, а небо сіре, і на ньому проступили зорі* (Ю. Мушкетик) є три частини, які мають будову простих речень і називають три реальні факти. Ці три речення об'єднані однією думкою «на море спустилася ніч» за допомогою завершувальної інтонації.

- Прочитайте текст народної пісні. Це пісня Петра з п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Які ще пісні з цієї п'єси стали народними?

Сонце низенько

Сонце низенько, вечір близенько —
Спішу до тебе, лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіцялась мене вік любити,
Ні з ким не знаться і всіх цураться,
А для мене жити!

Серденько моє, колись ми двоє
Любились вірно, чесно, примірно
І жили в покої.

Ой, як я прийду, тебе не застану, —
Згорну рученьки, згорну біленькі
Та й не жив я стану!

- Спишіть текст. Знайдіть складні речення. Підкресліть граматичні основи в частинах складного речення.
- Розгляньте картину сучасної художниці М. Семесюк «Петро з Наталкою» (с. 48). Якими засобами відобразила художниця мотиви народної пісні? Запишіть власне висловлювання на тему: «Українська класика у творах сучасних митців».

Якщо частини складного речення поєднані лише за допомогою інтонації (без сполучників і сполучних слів), то воно називається **безсполучниковим**: *Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, підрізуючи стебло, лунали співи по сінокосах, співало, врешті, серце, повне надії* (М. Коцюбинський).

Якщо у складному реченні частини поєднані за допомогою інтонації та сполучників чи сполучних слів, то таке речення називається **сполучниковим**.

Залежно від типів сполучників (сполучники сурядності чи сполучники підрядності), які з'єднують частини складного речення, сполучникові речення поділяються на **складносурядні** та **складнопідрядні**: *Уже давно стояла ніч над землею, і зорі виблискували з темного неба (Панас Мирний). Я відчуваю: день той недалеко, коли мій рід промовить до віків (Б. Олійник).*

74.

Прочитайте. Випишіть складні сполучникові речення. Назвіть засоби зв'язку між частинами виписаних речень.

Найдавніша ткацька майстерня

У селі Жванець на Хмельниччині біля Кам'янця-Подільського археологи знайшли ділянку доби трипільської культури (3500–1700 рр. до н. е.), де, за їхніми твердженнями, стояв ткацький верстат. На основі розкопаних там же фрагментів знарядь праці дослідники дійшли висновку, що первісний верстат був прямокутної форми. Він подібний до вертикальної рами, бокові ставиці якої захоплювали нитки основи, що звисали дотолу. Для їх натягування та зручності переплітання внизу прив'язувалися кам'яні чи глиняні важки (З «Книги рекордів України»).

ПРИГАДАЙМО

Сполучники сурядності вживаються в складному реченні, частини якого рівноправні, та для зв'язку однорідних членів речення: *і (й), та, а, але, проте, або, чи ... чи, то ... то, хоч ... хоч, причому, також* тощо.

Сполучники підрядності вживаються в складному реченні, у якому одна частина залежить від іншої: *бо, щоб, що, як, ніби, завдяки тому що, перед тим як, якби, через те що, коли, що аж* тощо.

і п'єнзлєм, і слєвєм

75.

1. Прочитайте текст. Розгляньте репродукцію народної картини «Козак Мамай». Що б ви додали до прочитаного тексту? Обґрунтуйте інтерес сучасних митців до образу козака Мамає. Чи доводилося вам бачити зображення цього персонажа на футболках та інших ужиткових речах?

Прославили козака Мамає простонародні художники. Обабіч славного Дніпра, по старезних козацьких і селянських хатах, на кленових і дубових полотнищах дверей, на кахляних грубах, на

Козак Мамай

кованих скринях, навіть на липових колодах вуликів частенько можна було бачити різні зображення Козака. Його малювали щораз із новими подробицями, а підписи на картинах вільно трактували діяння та вдачу Мамає. Це були тисячі сюжетів, що підносили в народі славу козака.

Народні художники малювали Мамає не в січі з ворогом, не верхи на коні, а в спокійній, споглядальній позі. Тільки зброя лежить напихваті та кінь басує... А сам козак, схрестивши ноги, спокійнісінько сидить під деревом, — бо ж він, передусім, був чоловік мирний, якщо, звісно, його не займали.

На всіх картинах козак Мамай — вродливий січовик, де трохи старший, де молодший, з козацьким оселедцем, завжди з бандурою в руках. Трохи далі на другому плані бували часом і промовисті яви січового життя.

Колись, на початку XX століття, історик Дмитро Яворницький зібрав до музею кілька десятків дверей, які сам знайшов по старих хатах Наддніпрянщини. На цих дверях були нові й нові образи Мамає, мальовані простонародними живописцями XVI–XIX століть. Кожен малював свого Мамає, і всі вони були різні. Але на всіх картинах був той самий запорожець, той самий український характер (За О. Ільченком).

2. Випишіть складносурядні та складнопідрядні речення. Підкресліть головні та другорядні члени в частинах виписаних речень.

76. *1. Прочитайте. Об'єднавшись у групи, стисло запишіть зміст тексту (перша група використовуватиме прості, ускладнені прості речення, друга — складні). Обміняйтесь текстами переказів. Зробіть висновки про значення синтаксису для побудови зв'язної мови та змістового виділення певної теми.

Хто ж такі українські чумаки?

Найбільше вони, мабуть, нагадують сучасних представників малого та середнього бізнесу. Тільки їхнє ремесло романтичніше. Чого тільки вартий Чумацький Шлях! Це жарт. А якщо серйозно?

Важко уявити раціон сучасної людини, цілком позбавлений солі. Хоча лікарі радять не зловживати цим продуктом. Сьогодні сіль можна купити в будь-якому продуктовому магазині. А колись — лише біля моря, де її добували. І не купити, а поміняти на інший крам. За сіллю їй приїжджали на волах чумаки із центральних районів України. Крім неї, вони везли з південних земель рибу, олію. На виручені від продажу гроші купували зерно, віск, дерево, дьоготь, з якими знову вирушали по сіль. Небезпечними часом були чумацькі шляхи. Тому їй вирушали в далеку путь валками (бригадами). На чолі стояв досвідчений отаман.

Залишали чумаки домівку під вечір. Зовсім недалеко відїжджали від села, розкладали багаття, кухар (у кожній валці була людина, яка відповідала за продукти, казани, приготування їжі) починав займатися вечерею. Так вони робили для того, щоб ближче до рідної оселі перевірити вантаж, підправити вози (*За В. Сутруненком*).

2. Поміркуйте, чи можна назвати рід занять чумаків професією.

77. 1. Прочитайте текст. Скільки мікротем можна виділити в ньому? Яка основна думка цього тексту?

Слова «професіонал, професіоналізм» походять з латинської мови, у якій «професія» означає «заняття». Отже, професія — це рід занять, що потребують певних знань, умінь, навичок. А особу, яка постійно займається цією діяльністю, виконує певні функції в цьому занятті, називають спеціалістом, професіоналом, фахівцем.

Саме професіоналізм ставить людину як істоту на найвищий щабель цінностей у матеріальному світі. Саме професіоналізм, якщо він спрямований на творення, а не руйнацію, духовно збагачує людину. І саме професіоналізм робить людей серед собі подібних — відомими, видатними, знаними, визначними, геніальними.

Ще Арістотель сказав, що краще досконало зробити невелику частину роботи, ніж зробити погано в десять разів більше. Ця, без сумніву, правильна думка стосується будь-якої роботи. Що ж до професіоналізму, то його межі значно ширші. Нерідко опанування

професією потребує від людини знань, умінь і навичок, почерпнутих з інших сфер діяльності. Та вони не приходять одразу. На оволодіння ними потрібні місяці, а то й роки сумлінної праці.

Водночас треба бути готовими до того, що набуті сьогодні знання чи навички завтра можуть виявитися недостатніми. Учитися впродовж усього життя — це не данина моді, а нагальна потреба кожної людини, якщо вона хоче й надалі мати статус професіонала у своїй справі.

Сьогодні, скажімо, велике значення має вміння людини адаптуватися, перебудовуватися, бути мобільною. Підвищення кваліфікації, уміння, так би мовити, «ловити на льоту» подих змін, усе нове й корисне для роботи з кожним роком набуватиме все більшого значення. Адже нині, у зв'язку з тим, що на ринок прийшов приватний роботодавець, людину вже не братимуть «на посаду», як це було за часів так званої планової економіки, а добиратимуть тих, хто вміє на високому професійному рівні робити свою справу. Маврацію давньоримський драматург Теренцій, кажучи: «Коли двоє роблять одне й те саме, виходить не одне й те саме...» (*За П. Таланчуком*).

- *2. Запишіть тематичні речення тексту, оформивши їх як різні види складних речень. Об'єднавшись у дві групи, підготуйте стислий письмовий переказ тексту: одна група буде переказ, користуючись тільки простими, простими ускладненими реченнями, друга — складними.

78. 1. Прочитайте текст-інформацію.

Диджей на радіо — ведучий музично-інформаційного блоку, який поєднує функції власне ведучого та оператора ефіру. На різних станціях коло обов'язків диджея може суттєво різнитися. На програмових музичних станціях його функції зведено до ненав'язливих коментарів між піснями та рекламою, а на станціях інших типів диджей може виконувати роль редактора ефіру.

Фрилансер — вільнонайманець, який сам шукає для себе проекти, може одночасно працювати на декілька фірм. В Україні фрилансерами переважно називають людей, що виконують будь-які завдання через мережу Інтернет. Це робота в таких сферах діяльності, як журналістика, програмування, графічний дизайн, переклад, консультування.

Диджей

Промоутер — спеціаліст, який сприяє просуванню вироблюваного фірмою товару на ринку, організовує виставки, презентації; працює з незнайомими людьми. Завжди привітний, уважний, промоутер повинен бути в уніформі, незалежно від погоди (*За матеріалами Інтернету*).

2. Розберіть кожне складне речення за зразком.

Зразок. Промоутер одягає уніформу і перестає бути студентом Василенком, бо він стає обличчям компанії N. — Складне, сполучникове, складнопідрядне.

3. Складіть і запишіть текст-інформацію про професію, яка подобається вам.

79. 1. Спишіть текст. Визначте, який тип складних речень ужито в цьому тексті.

Восени 1882 року в Єлисаветграді М. Кропивницький створив українську професійну трупу, до складу якої увійшли Марія Заньковецька, Олександра Вірина, три брати Тобілевичі — Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський та їхня сестра Марія Садовська-Барілотті. Багато зусиль для зміцнення трупи, організації оркестру доклав М. Старицький. Якщо досі кожен актор грав відокремлено, то М. Кропивницькому вдалося створити такий колектив, де творча індивідуальність зберігала особистість і доповнювала своєю грою гру інших акторів. Виріс український професійний театр з музично-драматичного.

2. Поясніть, що означає назва *професійний театр*.

80. 1. Прочитайте тексти. Поміркуйте, чи існує зв'язок між професіоналізмом і культурою вчинків. Відповідь обґрунтуйте письмово.

Культура вчинку

Культура мови тісно пов'язана з культурою вчинку. Правильно говорити й писати — цього замало. Треба правильно діяти. Поведінка кожної особи вдома, у громадських місцях, на роботі, у навчальному закладі виявляє рівень культури суспільства взагалі. Для підтвердження цієї думки вчитайтесь у вірш С. Павленка.

Що сталося?

Завила сирена: «Дорогу! Дорогу!» —
Летить через місто «Швидка допомога».
В очах перехожих — тривога і шок:
— Ой, де це що сталося?..

— Нічого страшного:
Машиною мчить у дитячий садок
Водій — щоб додому забрати малого.

2. Передайте зміст віршового тексту прозою. Використайте складносурядні речення.

81. 1. Прочитайте. Поясніть значення фразеологізмів, ужитих у текстах усмішок.

Приблудні думки

- Пишу вилами по воді трьома іноземними мовами.
 - Для чого звертатися до окуліста, якщо можна позичати очей у Сірка?
 - Грав першу скрипку серед тих, хто пас задніх (С. Павленко).
2. Складіть свої «приблудні думки» (три-чотири), уживаючи улюблені фразеологізми. Використовуйте складні речення — безсполучникові, сполучникові — із сурядним, підрядним зв'язком.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

82. Пригадайте орфограму «Написання сполучників». Знайдіть варіант, у якому допущено орфографічну помилку.

- А** На те й лихо, щоб з ним боротись (*Народна творчість*).
Б Щоб кукурудзи було доволі, зустрічай сонце в полі (*Народна творчість*).
В Що б не робити, аби нічого не робити (*Народна творчість*).
Г Ну як-таки, щоб воля — та пропала? (*Леся Українка*).
Г Щоб жити, ні в кого права не питаюся (*П. Тичина*).

83. 1. Складіть і запишіть по п'ять речень зі сполучниками й однозвучними словами: *щоб — що б, зате — за те, якби — як би, притому — при тому, проте — про те*.

2. Визначте, до якого типу сполучникових складних речень належать складені вами речення.

84. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Переяслав/Хмельницький, ка(м'я, мя)ний, с(вя, в'я)ткувати, (Н, н)овий (Р, р)ік, (В, в)еликдень, (Д, д)ень (С, с)в('я, я)того (Ю, ю)рія, на/весні, числе(н, нн)і, старови(н, нн)і, пр(е, и)краси, заверш(ен, инн)ість, р(е, и)альні, веч(е, о)ріло, в осі(ннью, ньо)му.

§ 9. Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому.

Змістові відношення між частинами складносурядного речення

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складносурядним називається таке складне речення, частини якого зв'язані між собою сполучниками сурядності: *Ще не було епохи для поетів, **але** були поети для епох (Л. Костенко).*

Частини складносурядного речення рівноправні за змістом.

85.

Спишіть. Доведіть, що записані речення складні. Випишіть сполучники, які зв'язують частини складних речень.

1. Після довгої тиші раптом зірвалася велика буря, а тоді пішов дощ (Є. Чикаленко). 2. У безсніжну зиму та весною цілинний степ зеленів, як рута, а вже в червні ставав бурим, аж жовтим, наче піщана пустиня (Є. Чикаленко). 3. Старник весною випалювали, бо гострі остюки з ковили набиваються вівцям у вовну і навіть ранять тіло (Є. Чикаленко). 4. Під час лютих осінніх штормів на Чаїному знаходять собі пристановище рибалки, а з весни узбережні пасічники вивозять туди свої пасіки (О. Гончар). 5. Сині потоки лилися, і Ташань кипіла під вітром (Г. Тютюнник). 6. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (М. Зеров).

П
ПРИГАДАЙМО

Сполучники сурядності поділяються на

єднальні:
*і (й), та (у значенні і),
і...і, ні...ні, як... так і,
ще й, не тільки... а й
(не лише... а й),
також, причому,
притому*

протиставні:
*а, але, та (у значенні
але), однак, зате,
проте*

розділові:
*або, чи, або...або,
чи...чи, то...то,
хоч...хоч,
чи то...чи то,
не то...не то*

86.

Складіть і запишіть 5–7 складних речень, частини яких з'єднані розділовими сполучниками.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Між частинами складносурядного речення встановлюються різні змістові відношення. Засобами вираження цих відношень є сполучники, інтонація, зміст частин складного речення.

Змістові відношення між частинами складносурядного речення

Єднальні сполучники передають			
одночасність дій <i>Спинив коня, і вдарив кінь копитом у не-терпінні (М. Рильський).</i>	послідовність дій або станів <i>Пройшла гро-за, і ніч про-мчала, і знову день шумить кругом (М. Рильський).</i>	причиново-наслідкову залежність між діями, станами <i>Блиснуло враз — і вдарив грім (Б. Грінченко).</i>	перелік дій, явищ <i>І наперед не треба ворожи-ти, і за мину-лим плакати не варт (Л. Кос-тенко).</i>
Протиставні сполучники передають			
протиставлення дій, явищ <i>Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Кос-тенко).</i>		зіставлення дій, явищ <i>Тече Дніпро попід зелені гори, а на вершинах Київ мерехтить (Д. Павличко).</i>	
Розділові сполучники передають			
чергування явищ, дій <i>То вітерець дихне, то коник в житі засюрчить... (Л. Глібов).</i>		взаємовиключення явищ, дій <i>Або ми ціною життя здобудемо волю, або ми залишимось жити на колінах (П. Загребельний).</i>	

87.

Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Визначте змістові відношення між частинами виписаних речень.

Волонтерський рух

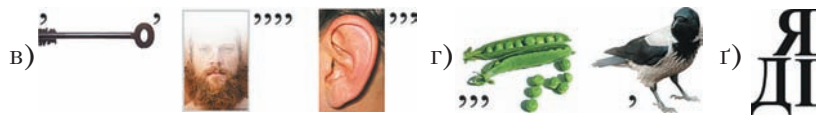
Раніше волонтерами в деяких європейських країнах називали людей, які добровільно йшли на військову службу. З латинської це слово буквально перекладається як «доброволець». Сьогодні волонтери надають безоплатну допомогу тільки за власним бажанням усім тим, хто потребує їхньої підтримки.

Одні волонтери організовують дозвілля молоді, пропагують здоровий спосіб життя, допомагають подолати негативні явища в молодіжному середовищі, а інші працюють у таборах біженців, дглядають за інвалідами, людьми похилого віку. Скрізь у світі є такі проблеми, як бідність, насильство, наркотична залежність, ВІЛ/СНІД, забруднення навколишнього середовища, і добровільні помічники використовують свій досвід, знання, уміння й особисті контакти для подолання цих бід.

Волонтерський рух підтримують не лише громадські організації. Держава також надає волонтерам певну допомогу. Так, в Україні 2006 року було вперше проведено Всеукраїнський конгрес «Волонтер року», причому головна його мета — долучити до волонтерського руху якомога більше молоді. Адже сьогодні в нашій державі зароджується суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму.

88. Розгадайте ребуси (а–є), запишіть відповіді. Доповніть ними подані нижче словосполучення, що позначають риси, притаманні волонтерам. Запишіть словосполучення в стовпчик.

... за своє рішення та вчинки; ... погляд на життя; ... і співчуття до скривджених долею; ... прав дитини; ... на перемогу; ... бути потрібним людям; ... спосіб життя; ... спілкування.

89. 1. Прочитайте текст. Стисло перекажіть його (усно), використовуючи якомога більше складносурядних речень з різними сполучниками та різними змістовими відношеннями між частинами складних речень.

Футбольні фанати... Сьогодні без них важко уявити футбольний матч. Завжди невгамовні, вони заповнюють найдешевші сектори стадіону і з усіх сил намагаються підтримати свою команду.

Футбольний рух фанатів дуже різний, і ставлення до нього теж неоднозначне. Похід на футбольний матч, де чимало фанатів, може мати непередбачувані наслідки. Більшість футбольних уболівальників — це люди, які просто обожають спорт, але є й інші...

Хтось вивчає історію своєї улюбленої команди, спортивну статистику, цікавиться новими методиками тренувань, а для когось головне — протистояти вболівальникам команд-суперників. Це протистояння часто виливається в агресивні дії, а від того програє власне футбол.

Футбольний рух фанатів має глобальний характер. Найагресивнішими вважають англійських футбольних хуліганів. Прикро, коли спортивні події супроводжуються бійками, а іноді — навіть загибеллю людей. Потерпають від такого перебігу подій і команди. Керівництво футбольних ліг іноді змушене вдаватися до дискваліфікації футбольних команд за хуліганські вчинки їхніх фанатів.

Футбол — гра емоційна, і вона закономірно пов'язана з бурхливим виявом почуттів. Захоплення, радість, розчарування, обурення, відчуття щастя перемоги та невтішні сльози поразки... А звідки тоді агресія? Звідки стільки ненависті, адже здебільшого у фангрупах молоді хлопці й дівчата віком від 14 років? Чи потрібна така підтримка футболістам?

2. Напишіть творче продовження тексту, давши відповіді на запитання, поставлені в останніх реченнях.

із Бабусяної Скрині і не тільки

90. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Їхати зайцем — їхати в громадському транспорті без квитка.

Синонімічні висловлювання: *не платити за проїзд; їхати без проїзного документа; порушувати правила користування громадським транспортом.*

Ярослава. Бабусю, тобі коли-небудь доводилося **їхати зайцем**?

Дмитро. Бабуся й зараз **їздить зайцем**, вона ж квитка не бере.

Бабуся. Але я маю пенсійне посвідчення, і воно замінює квиток. Я їду безплатно в громадському транспорті, але в міжміському, та й у маршрутці, звичайно, квиток купую.

Ярослава. Та я це знаю, але мені цікаво, чому це на зайця, а не на якусь іншу тварину випала «слава» пасажира без квитка.

Дмитро. Бо заєць швидко може втекти від контролера.

Ярослава. Швидко бігає не тільки заєць.

Бабуся. Заєць не тільки швидкий...

Дмитро. Він і полохливий...

Бабуся. І що ж, по-вашому, у характері й поведінці пасажирів-зайців переважає — полохливість чи моторність? А може, якась інша риса?

Ярослава. Мабуть, полохливість. Той, хто не має квитка, весь час тремтить, він боїться, що прийде контролер.

Дмитро. Ти ніколи не бачила, як вискакують з автобуса чи тролейбуса «зайці»?

Ярослава. То «зайцями» можуть бути тільки молоді й моторні...

Бабуся. У житті всякого буває. Забула, наприклад, людина гаманець, а їй їхати треба. Вона може попросити вибачення в кондуктора, і їй дозволять їхати без квитка. А в інших випадках — це порушення, за яке штрафують. До речі, ви знаєте, коли з'явився вислів **їхати зайцем**?

Дмитро. Коли їздили на возах, тоді «зайців», мабуть, не було.

Ярослава. Зате є вислів: «З чужого воза хоч посеред калюжі злазь».

Бабуся. Ну це вже інший сюжет. *Зайцями* колись у Франції називали особливих пасажирів і товари; їх перевозили кучери в поштово-пасажирських каретах таємно від своїх хазяїв.

Дмитро. Це як контрабанду.

Ярослава. Ото вже тремтіли й пасажир, і кучер!

Бабуся. Бачите, змінюються часи, країни, засоби пересування, а «зайці», на жаль, не переводяться.

2. Випишіть складносурядні речення. Поясніть, якими засобами зв'язані частини цих речень.
3. Виберіть із синонімічних висловів, поданих до фразеологізму *їхати зайцем*, той, що властивий офіційно-діловому стилю. Складіть із вибраним висловом речення.

91.

Спишіть. Укажіть, які змістові відношення існують між частинами кожного зі складносурядних речень.

1. Дорога ніби летить, і це ніби летить самий час (*О. Гончар*). 2. На сірій скелі мак цвіте, і вітер злий його гойдає, і пил на цвіт його мете, і лист без жалю обриває (*Олександр Олесь*). 3. Уже останній коник степовий затих, і вітер ліг на луках спати (*Олександр Олесь*). 4. Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (*М. Рильський*). 5. Без гучних прожив він декларацій, а в душі поезія цвіла (*М. Рильський*). 6. П'яний соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигоном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (*О. Гончар*). 7. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ (*М. Стельмах*). 8. На столі лежать зошитки малі, і роботи час проганяє втому (*А. Малишко*). 9. То іволга у пісні їх [шпаків] дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то колесо немазане скрипить (*М. Рильський*).

Важливо вміти правильно утворювати назви людей за місцем проживання або національністю.

Баку — бакинці, бакинець, бакинка.

Бельгія — бельгієць, бельгійка.

Греція — грек, грекиня.

Івано-Франківськ — іванофранківець, іванофранківка.

Ізраїль — ізраїльтянин, ізраїльтянка.

Канів — канівець, канівка.

Китай — китаєць, китаянка.

Румунія — румун, румунка.

Сибір — сибіряк, сибірячка.

Слобожанщина — слобожанин, слобожанка.

Тбілісі — тбілісець, тбіліска.

92.

Від назв міст — обласних центрів України утворіть назви мешканців цих міст.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

93.

Пригадайте орфограму «Написання префікса з- (зі-, с-)». Виконайте тестове завдання.

В усіх словах якого рядка потрібно писати префікс **з-**?

А (з, с)шиток, (з, с)кроїти, (з, с)заду

Б (з, с)формувати, (з, с)ліпити, (з, с)подні

В (з, с)трощити, (з, с)мастити, (з, с)разу

Г (з, с)вузити, (з, с)рубати, (з, с)орати

Г (з, с)тримати, (з, с)малку, (з, с)нівечити

94.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Бе(з, с)ніжна, пі(сч, щ)ана, наві(д, т)ь, в(о, а)лонтер, біж(е, и)н-ці, грома(дськ, цьк)і органі(з, с)ації, (В, в)сеукраїнський конкур(з, с), най/д(е, и)шевші с(и, е)ктори, фан/рух, мікро/район, сп(и, е)ціальна с(и, е)мволіка, атр(е, и)бутика, фан/гру(п, пп)а, з/за, агре(сс, с)ія, д(и, е)кламація, па(с, сс)ажири/зайці, Ізра(ї, і)ль.

§ 10. Розділові знаки між частинами складносурядного речення

95.

1. Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Зверніть увагу на розділові знаки між частинами виписаних речень.

З якогось часу наші взаємини склались аж надто натягнуто, хоч я ніби й симпатизував цьому хлопчині — серйозному й розумному дев'ятикласникові. Для мене він був начебто барометром, бо завжди майже безпомилково показував, наскільки той чи інший урок мені вдався. А іноді хлопець мовби зумисне влаштував на уроці нескінченні балачки, підкидав різні репліки — і терпець мій швидко вривався. Між нами почалася холодна війна, яка, звісно, ні до чого доброго не доводила.

Важко сказати, до чого б у нас дійшло, якби не настало рятівне літо і якби одного літнього дня не довелося мені в якійсь справі побувати в хлопця вдома. Щось я важливе мав йому переказати зі школи, та застав тільки матір, бо ж у селі на канікулах старшокласники рідко без діла вештаються.

Побалакав я з матір'ю і вже попрощався, аж у хвіртці несподівано зіткнувся і з самим хлопцем. Вертав додому на обід і руки тримав чомусь за спиною. Я ввічливо повторив іще раз, що мав сказати, і, відійшовши кільканадцять ступнів, чомусь озирнувся. У ту мить хлопчина давав матері букетик польових волошок і маків, які він нарвав дорогою десь на межі. Його ото й ховав від мене. Я був розчулений цим мимоволі підглянутим епізодом, і зненацька відкрилася для мене справжня душа підлітка. Любляча душа, багата, поетична (За С. Павленком).

2. Поміркуйте, чи варто приховувати свої щирі й теплі почуття до близьких людей.

*3. Об'єднавшись у групи, придумайте продовження цієї історії. Найкращий із варіантів запишіть, використавши складносурядні речення.

**Між частинами складносурядного речення
ставляться такі розділові знаки:**

1) кома , якщо частини з'єднані єднальними, протиставними та розділовими сполучниками	<i>Із поля дорога завернула до лісу, і ми опинилися під темним склепінням високих дубів (Петро Панч).</i> <i>З північного заходу вітер дмхнув, але він уже не міг здолати тепла (Ю. Збанацький).</i> <i>Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов).</i>
2) крапка з комою , якщо частини, з'єднані сполучниками <i>а</i> , <i>але</i> , <i>проте</i> , <i>все ж</i> , <i>однак</i> (рідше також, <i>і</i> , <i>та</i>), — дуже поширені; — мають усередині свої розділові знаки (коми); — далекі за змістом; — виділені автором як відносно самостійні	<i>П'який соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигоном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (О. Гончар).</i> <i>Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (М. Вороний).</i>
3) тире , якщо частини, з'єднані сполучниками <i>і (й)</i> , <i>та (і)</i> , <i>та й</i> , <i>а</i> , виражають: — швидку зміну подій; — протиставлення; — неочікуваний результат	<i>Дмхнув вітер понад ставом — і сліду не стало (Т. Шевченко).</i> <i>Минула буря — і сонце засяяло (М. Рильський).</i>

Примітка. У художніх текстах (здебільшого віршованих) іноді між частинами складносурядного речення вживається кома і тире. У цих реченнях передаються відношення швидкої зміни подій або їх протиставлення: *Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (М. Рильський).*

96.

Спишіть, розставляючи розділові знаки між частинами складносурядних речень.

1. Минуло тільки два тижні а вже готові до походу в море півсотні добрих чайок (А. Кащенко). 2. Отаман перехрестився і всі козаки поскидали шапки й почали хреститися, посилаючи рідній Україні своє останнє вітання (А. Кащенко). 3. Одягнувши шапку, кошовий махнув рукою і вмить сотні весел, ударивши в прозорі хвилі річки, заблищали срібною сльозою а блискуча пелена Дніпра скаламутилася (А. Кащенко). 4. Минає час а Київ не минеться, не згасне шлях від маминого серця до серця України крізь віки (Д. Павличко). 5. Повітря склом виблискує ламким і тиша ніжно

дзвонить над гаями (*М. Рильський*). 6. Посеред неба гнеться на південь Чумацький Шлях і між його дорослими зорями тремтить і осипається на край землі срібний пилок (*М. Стельмах*).

97. 1. Прочитайте. Знайдіть у тексті усмішки фразеологічну сполуку. Поясніть її значення.

Скарга

Електролампочка:

— Удень, мов красне сонечко,
горю в під'їзді я.
Бо всім і я — до лампочки,
Якщо я нічия.

С. Павленко

2. Як ви ставитеся до «нічийної» території — під'їзду, ліфта, подвір'я, квітників, парків тощо? Що, на вашу думку, треба робити, щоб наше довкілля було чистим і привабливим?
3. Напишіть невеликий твір-роздум на одну з тем: «Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять», «Дякуємо за чисте узбіччя!», «Місто-сад, місто-квітник — утопія чи реальність?».

98. 1. Прочитайте пейзажну мініатюру. Який настрій передає автор художніми образами?

Журавлі відкурликали — а ти й не чув. Ластівки відлетіли — а ти й не бачив. Крихітна сльозинка бриніла тихо на віях блакитної квітки петрового батого. Ти розчавив її... (*С. Павленко*).

2. Спишіть. Поясніть уживання авторських знаків між частинами складносурядного речення.
3. Складіть і запишіть складносурядні речення (5–7), між частинами яких треба поставити тире.

99. 1. Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Поясніть уживання в них розділових знаків.

Верба! Здається, звичайне дерево, а скільки з ним пов'язано цікавих історій! Навіть важко уявити традиційне українське село без цих одвічних супутників. **Вербником обсаджували дороги чи видолинки. Його густа крона була надійним прихистком мандрівника од пекучого літнього сонця чи наглої зливи, від вітрів і буревіїв.** Та проте найбільше прислужилася верба для річок, ставків, криниць, бо годі знайти річку без цього дерева. Воно оберігало численні джерельця, і русла річок не замулювалися, а береги не зсувалися.

Так само верба допомагає боротися з ерозією ґрунтів, особливо в яругах і вибалках. Багато корисних речей робили й роблять із верби. Виготовляють ясла для худоби, кошари, клітки, а з міцних коренів — добротні човни, корита для водопою та інше. З гнучкої пружної деревини майстри плетуть кошики, корзини, тини.

Нині ж верби стають рідкістю, а тому їх потрібно насаджувати. Верба невибаглива до кліматичних умов. У вологому місці досить посадити звичайну гіллячку, і невдовзі вона перетвориться в дерево (За В. Скуратівським).

2. Із виділеної пари речень утворіть складносурядне речення.

100.

1. Відгадайте загадки. Спишіть текст загадок, доповнюючи їх відгадками й розставляючи потрібні розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Батько лежить у сповитку а син пішов по світу. 2. Брат до брата в гості прийшов а той од нього ховається. 3. Чорний собака висить а білий на нього кидається. 4. Матір сина породила а син — матір (Народна творчість).

2. Із словами-відгадками складіть власні загадки. Запишіть їх і запропонуйте відгадати однокласникам.

**Між частинами складносурядного речення
кома не ставиться, якщо**

1) вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та (і), чи, або</i> і мають спільний другорядний член, вставне слово, частки <i>лише, ще, навіть</i>	В одну мить розсунувся простір і стали ближчими зорі (Ю. Мушкетик). Мабуть , я запізнюся на поїзд і братові доведеться відвозити мене на машині. Ще сонце не зайшло і не вийшов місяць.
2) вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та (і), чи, або</i> і є односкладними безособовими чи називними реченнями	<i>Потемніло і стало моросити дрібно та тихо</i> (О. Гончар). <i>Сумно й глухо</i> (Панас Мирний). <i>Меди та пахощі живиці</i> (М. Рильський). <i>Весело й так хочеться співати.</i>
3) вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та (і), чи, або</i> і є питальними, спонукальними або окличними реченнями	<i>Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе!</i> (М. Рильський). <i>Хто ви і чого вам треба?</i> (Ю. Яновський).

101. Виконайте тестове завдання.

У якому складносурядному реченні між частинами не треба ставити кому?

- А У долинах співали струмки і кожен з них мав свій голос (*М. Стельмах*).
- Б Вечір був місячний, ясний і зорі лагідно сіяли (*Леся Українка*).
- В На Дніпрі тремтіли окремі вогники і від кожного з них тягнулася блискуча доріжка (*В. Собко*).
- Г Тільки невсипуще море бухкає десь здалеку та зорі тремтять у північній прохолоді (*М. Коцюбинський*).

102. Складіть і запишіть складносурядні речення, використавши подані слова та сполуки слів як спільний другорядний член у цих реченнях.

Раптом, за лісом, уночі, на видноколі, кругом, без сумніву, мабуть.

Вивчаємо багатозначні слова.

Етюд — 1. Замальовка частин майбутнього твору образотворчого мистецтва, виконаного з натури. 2. Вправа з техніки виконання в музиці, шахах, авторському мистецтві тощо. 3. Музичний твір віртуозного характеру. 4. У літературі — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру. Поряд із поняттям *етюд* уживаються термінологічні синоніми — *образок*, *ескіз*, що вказують на свідому незавершеність твору.

103. 1. Прочитайте образок сніданку на природі. Як М. Рильський використав стилістичні можливості синтаксису української мови — чергування простих і складних речень?

Снідання

Тараня світиться навпроти сонця —
Чумацька, справжня! Хліб — як золотий,
Насичений вітрами степовими
І крайний смаглявою рукою
Мисливця, риболова, косаря!
Баклажка вигляда з трави лукаво —
Попробуй догадатись, що у ній!
Ще кілька огірків — твердих, зелених,
Оце і все.

Неначе білі пави,
Пливуть хмарки у небі. В поліні
Цвіркоче коник. Дівчина далека
Співає пісню рідну та близьку.
Темніє обрій. Добродушний грім
Спросоння заревів — але над нами
Ще ясно й синьо.

О! Дивися! Крижні,
В повітрі блиснувши разком перловим,
На озерце спустились польове!

2. Випишіть із вірша словесні образи, які можуть надихнути композитора, художника. Пофантазуйте й опишіть можливі художні та музичні твори за мотивами поезії М. Рильського.

104.

1. Прочитайте пейзажний етюд. Знайдіть у ньому складносурядні речення. Поясніть уживання розділових знаків.

Дош

Сьогодні теж ішов дощ. Почався він якось непомітно. Я пропустила його народження. Великі краплі легко торкнули скло — і воно радісно задзвеніло у відповідь, та я не відразу почула його передзвін. Але краплі ставали все сильніші й настирливіші, примушуючи скло виправдовуватися голосніше. Нарешті я підняла голову, і дощик, зрадівши, застукав із подвійною силою, ніби вітаючи мене. Він дзвенів склом, шарудів листям і торкав тонкими пальцями парасольки та капюшони перехожих. З неба лилася фантастична музика й летіли яскраві прозорі кульки. Скоро все це перетвориться на радісну веселку (*З учнівського твору*).

2. Складіть і запишіть власний пейзажний етюд, уважно спостерігаючи за сьогоднішньою погодою. Чи доречним буде використання в такому творі складносурядних речень? Відповідь обґрунтуйте.

105.

1. Прочитайте речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Коли починаються змагання і хто в них бере участь? 2. Музика і співи. 3. Ви прочитали статтю, і вона вам зрозуміла? 4. Мені хочеться зустрітися з друзями, але де знайти для цього час?

2. Дайте письмові розгорнуті відповіді на поставлені у вправі запитання. Використайте, де це доречно, складносурядні речення.

106. 1. Пригадайте орфограму «Вживання префіксів *роз-*, *без-*». Утворіть від поданих сполук прикметники з префіксом **без-**.

Без язика, без ціни, без звуків, без помилок, без права, без відсотків, без перешкод, без меж, без роботи, без користі, без оплати, без ядра, без талану, без совісті, без причини, без сили, без страху, без роду, без трави, без пам'яті, без повороту.

2. Виконайте тестове завдання.

В усіх словах якого рядка пишеться префікс **з-**?

- А** бе(з, с)вість, (з, с)хованка, ро(з, с)писка
Б ро(з, с)повідь, бе(з, с)захисний, (с, з)кісна
В бе(з, с)лад, ро(з, с)тлумачити, (з, с)літ
Г (з, с)лет, (з, с)тримати, ро(з, с)гадка
Г бе(з, с)контрольний, ро(з, с)христаний, (з, с)малку

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

107. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Яко/сь, (с, з)клалися, с(е, и)мпатизувати, сер(ьй, й)озний, хлопчина/дев'яти/класник, на(д, т)то, наче/б/то, бе(с, з)помилково, хлопе(ць, ц), мов/би, бе(з, с)конечні, т(и, е)рпець, за(вя, в'я)залась, зві(сн, стн)о, ні/до/чого, не/настало, що/сь, старшо/кла(сс, с)ники, маті(ррю, р'ю), (в, вв)ічливо, кілька/надцять, оз(е, и)рнувся, м(и, е)жа, з/ненацька, ві(д, т)кривати, мікро/моно/лог, електро/лампочка, пі(ді, д'ї)зд, т(е, и)ре, ро(сс, зс)тавляти, пів/сотні, по(з, с)кидали, бр(е, и)ніла, ро(с, з)чавив, пр(е, и)мітивні, проф/спілки, дере(в'я, вя)ні, бе(с, з)особові, со(лн, н)це, друго/рядний, бу(ря, р'я)н, о(б'є, бе)днує, одно/складні, (з, с)понукальне рече(н, нн)я, п(и, е)йзажний ет(ут, юд), не/заверше(нн, н)ість твор(а, у), ро(з, с)діловий, раді(стн, сн)о, лис(тт, т)ям, па(ль, л)ці, об(г, г)рунтуйте.

§ 11. Складносурядне речення і синонімічні конструкції

1. Які слова називаються синонімами?
2. З якою метою синоніми використовують у мові?
3. Що таке синонімічний ряд?